

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบการศึกษา ดังหัวข้อต่อไปนี้

ตอนที่ 1 การศึกษานอกระบบโรงเรียน

- 1.1. ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน
- 1.2. ขอบข่ายและประเภทของงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ตอนที่ 2 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

- 2.1. ความเป็นมาของภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.2. ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.3. ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.4. ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.5. ลักษณะและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2.6. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการศึกษาของไทย
- 2.7. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ตอนที่ 3 การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน

- 3.1. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดกิจกรรม
- 3.2. วิทยากร
- 3.3. สื่อเพื่อการศึกษา

ตอนที่ 4 สภาพทั่วไปของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษา

ตอนที่ 1 การศึกษานอกระบบโรงเรียน

นับตั้งแต่มีการจัดการศึกษาให้เป็นระบบขึ้นมา นักการศึกษามีแนวคิดที่ว่าประชาชนทุกคนควรมีสิทธิในการได้รับการศึกษาเท่าเทียมกันทุกคน ดังนั้นการจัดการศึกษาที่อยู่ในรูปแบบของการศึกษาในระบบโรงเรียนแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถที่จะตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้ จึงทำให้เกิดการศึกษาในรูปแบบของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

แนวคิดที่สำคัญของการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life-Long Education) ซึ่งแนวคิดนี้ ถือว่าการเรียนรู้นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในโรงเรียนเท่านั้นแต่สามารถเกิดขึ้นได้ทุกขณะ ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งตาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมปัจจุบันนั้นจะสังเกตได้ว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประชาชนจำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาตลอดจนข่าวสารข้อมูล ที่จะสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการปรับตัว ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สภาพแวดล้อม ซึ่งการศึกษาในระบบโรงเรียนอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะให้การศึกษาแก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึง ฉะนั้นการศึกษานอกระบบโรงเรียนจึง เข้ามา มีบทบาทและความสำคัญในการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกคน

1.1 ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

นักวิชาการและนักการศึกษา ได้ให้ความหมายของ การศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้มากมาย เช่น

ฟิลลิป เอช คัมส์ (Coombs, 1972) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กิจกรรมการศึกษาทุกประเภทที่จัดขึ้น นอกเหนือจากกิจกรรมการศึกษาในโรงเรียนปกติ กิจกรรมเหล่านี้จัดขึ้น เพื่อสนองความต้องการด้านการเรียนรู้ ตามแต่กลุ่มบุคคลจะสนใจ อาจเป็นกิจกรรมที่เสริมหรือต่อเนื่องกับกิจกรรมในโรงเรียน หรือบางกรณีอาจจัดขึ้นเพื่อเป็นตัวเลือกหรือจัดขึ้นเพื่อทดแทนการนั่งเรียนได้

แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นการจัดการศึกษา ที่จัดขึ้นนอกเหนือไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน ไม่ว่าจะการศึกษานั้นจะจัดเป็นกิจกรรมการศึกษาโดยเฉพาะ หรือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่น เพื่อมุ่งให้รู้จักแก้ปัญหา ฝึกอาชีพ หรือพัฒนาความรู้เฉพาะอย่างตามความต้องการและความสนใจ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2520)

โกวิท วรพิพัฒน์ (อ้างถึงใน ตูกร ศรีแสน, 2527) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประสบการณ์และกิจกรรมที่จัดนอกระบบการศึกษาในโรงเรียนภาคปกติ เพื่อส่งเสริมความรู้ความสามารถทั้งในด้านความรู้ทั่วไปและอาชีพให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีมีสัมมาอาชีพและทำหน้าที่พลเมืองให้ดีขึ้น

คณะกรรมการแห่งชาติ ว่าด้วยการศึกษานอกระบบโรงเรียน ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง ประสบการณ์ในการเรียนรู้ทั้งหมดและกิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบโรงเรียน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความรู้ ความสามารถ และทักษะทางวิชาชีพที่จะนำไปปรับปรุงมาตรฐานของชีวิตให้ดีขึ้น ให้มีอาชีพดีขึ้น และให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้น (อ้างถึงใน สุนทร โคตรบรรเทา, 2525)

องค์การซีมีโอ (SEAMEO) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การจัดโอกาสให้ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน ได้รับข่าวสารข้อมูล ความรู้ การฝึกอบรม และการแนะแนวไปจนตลอดชีวิต เพื่อให้ประชากรเหล่านี้ได้มีทักษะ ทักษะคิด และค่านิยมซึ่งจะช่วยให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ อันจะเป็นผลต่อการยกระดับความเป็นอยู่ของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติในที่สุด (นเรศ ปิยพัฒน์, 2527)

ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุป ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ว่า หมายถึง กิจกรรมการศึกษาทุกประเภทที่จัดขึ้นนอกเหนือจากกิจกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียน ที่มีรูปแบบ วิธีสอน และหลักสูตรที่ยืดหยุ่น เพื่อตอบสนองความต้องการแก่กลุ่มเป้าหมาย ทุกเพศ ทุกวัย โดยมุ่งพัฒนาความรู้พื้นฐานและการประกอบอาชีพ เพื่อที่จะนำไปปรับปรุงมาตรฐานชีวิตให้ดีขึ้น

1.2 ขอบข่ายและประเภทของงานการศึกษาจากระบบโรงเรียน

การจัดการศึกษาจากระบบโรงเรียน มีขอบข่ายกว้างขวางมากทั้งในด้านกิจกรรมและกลุ่มเป้าหมาย โดยครอบคลุมทั้งกิจกรรมการศึกษา หรือกิจกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่นๆ การแบ่งประเภทของกิจกรรมการศึกษาจากระบบโรงเรียนอาจยึดตามลักษณะที่จัดตามเนื้อหาวิชา ตามประเภทกิจกรรม หรือแบ่งตามกลุ่มเป้าหมายก็ได้

การแบ่งตามลักษณะที่จัด แบ่งได้ 3 ประเภท คือ

1. การศึกษาจากระบบโรงเรียนที่มีแบบแผน มีหลักสูตรกำหนดไว้แน่นอน เพื่อให้ประชาชนที่ไม่มีโอกาสได้เข้าศึกษาในระบบโรงเรียนได้ศึกษาตามความต้องการ
2. การศึกษาจากระบบโรงเรียน ที่มีแบบแผนพอประมาณ จัดเป็นหลักสูตรระยะสั้นตามลักษณะวิชา โดยหลักสูตรเหล่านี้ จะจัดตามความต้องการของประชาชนเฉพาะเป็นเรื่อยๆ ไป
3. การศึกษาจากระบบโรงเรียน ประเภทไม่มีแบบแผน ไม่เป็นชั้นเรียน ไม่มีหลักสูตร มุ่งให้ผู้เรียนได้รับข่าวสาร ความเคลื่อนไหวต่างๆ ของสังคมเพื่อการปรับตัวในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข (กรมสามัญศึกษา, 2521)

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แบ่งประเภทของการศึกษา นอกโรงเรียนไว้ 5 ประเภท โดยคำนึงถึงกลุ่มเป้าหมาย (อุ้นตา นพคุณ, 2523)

1. การศึกษาแม่และเด็กหรือการศึกษาครอบครัว (Maternal and Child Education or Family Education) เป็นการศึกษาที่จัดให้แก่มาร และเด็กเป็นพิเศษ
2. กิจกรรมองค์การเยาวชน (Youth Organization Activities) เป็นการจัดการศึกษาที่ให้กับเยาวชน ที่เป็นกำลังอันสำคัญในการพัฒนาประเทศ
3. การศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education) เป็นการศึกษาที่จัดให้กับผู้ใหญ่ที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป เพื่อเป็นการเสริมความรู้ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์และสามารถนำความรู้ที่นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

4. การศึกษาชุมชน (Community Education) เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นให้กับชุมชน และเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน

5. การศึกษาพิเศษและการศึกษาต่อเนื่อง (Special Education Program and Continuing Education) เป็นการศึกษาที่จัดให้กับกลุ่มคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมแตกต่างไปจากสังคมทั่วไป เช่น กลุ่มประชากรในที่คุมขัง กลุ่มชนในเขตที่ห่างไกล และเป็นการศึกษาที่จัดให้กับประชาชน ที่ได้รับการศึกษาระยะหนึ่งแล้วต้องการการศึกษาเพิ่มเติม

สุนทร สุนันท์ชัย (2530) ได้แบ่งประเภทของการศึกษานอกโรงเรียนตามเนื้อหาวิชาออกเป็น 6 ประเภท คือ

1. สามัญศึกษาหรือการศึกษาทั่วไป คือการศึกษาเทียบเท่าโรงเรียนตั้งแต่อ่านออกเขียนได้จนถึงระดับอุดมศึกษา โดยผู้เรียนได้รับวุฒิ ตามระดับที่ได้ศึกษามา
2. การฝึกอาชีพ ได้แก่ การฝึกให้ความรู้และฝึกความถนัดด้านทักษะอาชีพตามความต้องการของผู้เรียนในสาขาต่างๆ
3. การศึกษาด้านสุขภาพ สวัสดิภาพและชีวิตในครอบครัว ได้แก่ การให้ความรู้ด้านการป้องกันรักษาสุขภาพอนามัย โรคภัยไข้เจ็บ โภชนาการ สวัสดิศึกษา การจัดสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
4. การศึกษาด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่ การให้ความรู้ด้านการปกครองประเทศ การปกครองท้องถิ่น การออกเสียงเลือกตั้ง กิจกรรมสาธารณะ เป็นต้น
5. การศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคล ได้แก่ การศึกษาแบบเสรี ทางด้านการดนตรี ศิลปะ นันทนาการ ประชญา การศาสนา เป็นต้น
6. การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน ได้แก่ การศึกษาเพื่อมุ่งให้เกิดความรู้ความสามารถ ในการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นต้น

สำหรับกรมการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดกิจกรรมการศึกษา นอกโรงเรียนโดยตรงนั้น ได้แบ่งกิจกรรมออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. กิจกรรมการศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน เป็นการจัดการศึกษาให้ประชาชน ได้มีความรู้พื้นฐานในการดำรงชีวิต สามารถอ่านออกเขียนได้ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น สามารถแสวงหาความรู้เพิ่มเติมได้ กิจกรรมประเภทนี้ ได้แก่ การรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ

การศึกษาแบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน การศึกษาต่อเนื่องในหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญ การศึกษานอกโรงเรียนสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะอื่นๆ

2. กิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพเพื่อการดำรงชีวิต เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ และทักษะในการทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน และการดำรงชีวิตตามต้องการและความพร้อมของประชาชน กิจกรรมประเภทนี้ ได้แก่ การฝึกทักษะอาชีพในหลักสูตรวิชาชีพระยะสั้น การจัดกลุ่มสนใจ

3. กิจกรรมด้านข่าวสารข้อมูล เป็นการให้ข้อมูลข่าวสารที่ทันต่อเหตุการณ์หรือความรู้รอบตัวเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังจัดขึ้นเพื่อป้องกันการลืมนั่งสอส่งเสริมความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ กิจกรรมประเภทนี้ ได้แก่ การจัดห้องสมุดประชาชนจังหวัด อำเภอ และตำบล ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ห้องสมุดเคลื่อนที่ พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ เป็นต้น

องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO, 1960) ได้จัดแบ่งกิจกรรมไว้ 10 ด้าน ซึ่งสามารถนำไปดัดแปลงใช้ได้กับทุกประเทศ ดังนี้

1. การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น (Preservation of Traditional Culture)
2. การศึกษาเพื่อช่วยให้ประชาชนเข้าใจสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม (Understanding of Promotion of Change)
3. การศึกษาเพื่อพัฒนาความเจริญส่วนบุคคล (Individual Personal Development)
4. การศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีและความสงบสุข หรือการศึกษาเพื่อสันติภาพ (Peace Education)
5. กิจกรรมการศึกษาสำหรับผู้ที่มีขาดโอกาสทางการศึกษา (Deficiencies in Earlier Formal Education)
6. การศึกษาเพื่อลบล้างช่องว่างระหว่างประชาชน กลุ่มนักวิชาการ และผู้เชี่ยวชาญ (Bridging the Gap between Ordinary People and Experts)
7. การศึกษาเพื่อเตรียมประชาชนให้เป็นพลเมืองดีของชาติ (Equipping for Social and Civil Life)

8. การศึกษาสำหรับสตรีเพื่อช่วยให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่
(Helping Women to Fit into the New Order of Things)
9. การศึกษาเพื่อการใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ (Use of Increased Leisure)
10. การศึกษาในฐานะผู้บริโภค (Consumer Education)

จากขอบข่ายและประเภทของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามีหลายแนวคิด และยึดถือเกณฑ์การแบ่งแตกต่างกัน สำหรับผู้วิจัยยึดหลักการแบ่งกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนของกรมการศึกษานอกโรงเรียน เป็นหลัก ซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้จัดแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ การศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน การศึกษาด้านทักษะอาชีพ การบริการข่าวสารข้อมูล และเพื่อให้สอดคล้องกับการทำงานวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาถึงการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน เนื่องจากกรมการศึกษานอกโรงเรียนเป็นหน่วยงานหลักที่ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน รวมทั้งเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนอีกด้วย

การวิจัยครั้งนี้ จึงจัดแบ่งประเภทของกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็น 3 ประเภท ตามที่กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้เสนอไว้ คือ

1. การศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน
2. การศึกษาด้านทักษะอาชีพ
3. การบริการข่าวสารข้อมูล

ตอนที่ 2 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน อาจเป็นเรื่องใหม่ที่บุคคลในวงการต่าง ๆ เริ่มให้ความสนใจ และนำมาใช้ในงานของตน แต่ในความเป็นจริงแล้ว เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นมีมานานแล้ว แต่ก็ไม่ได้มีการศึกษากันอย่างลึกซึ้งและจริงจัง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านนั้น

สามารถรักษาหมู่บ้านให้คงอยู่ได้จนทุกวันนี้ เนื่องจากชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกให้กับตนเอง และปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมอยู่ตลอด ซึ่งสิ่งนี้เองที่เราเรียกว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน"

จะเห็นได้ว่านับวัน ภูมิปัญญาชาวบ้าน จะยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น ดังนั้นจึงควรมีการศึกษารายละเอียดในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านให้เข้าใจอย่างแท้จริง เพื่อที่จะได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในงานของตน

2.1 ความเป็นมาของภูมิปัญญาชาวบ้าน

คำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน อาจจะเป็นคำใหม่ในวงการศึกษาและแม้แต่ในวงการพัฒนา แท้ที่จริงแล้วแนวคิดและการปฏิบัติมีมานานแล้วในหมู่ของชาวบ้าน และผู้ที่ทำงานในท้องถิ่น แต่ได้เริ่มมีการกล่าวถึงกันอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรเอกชนซึ่งทำงานอยู่ในระดับหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มเรื่องพื้นเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมการพัฒนา ซึ่งพวกเขารับผิดชอบอยู่ ก่อนหน้าที่จะศึกษาเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้มีการศึกษาเรื่องทำนองนี้มาแล้วแต่เรียกชื่อว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน หรือ การพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ประเด็นสำคัญๆ ในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงยังไม่ได้นำมาใช้โดยตรงกับการพัฒนาด้านต่างๆ ของประเทศ แต่มีแนวโน้มว่า จะนำบางส่วนมาเชื่อมโยงหรือประยุกต์ใช้มากขึ้น ความสนใจเริ่มแรกนี้จึงเป็นเพียงการตระหนัก หรือกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในภูมิปัญญาชาวบ้าน และวัฒนธรรมท้องถิ่นวารรณกรรมในเรื่องนี้มีจำกัด ถึงแม้จะมีการศึกษาองค์ประกอบด้านสังคม วัฒนธรรมเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองในชนบทไทยมาก่อนก็ตาม แต่เรื่องที่ศึกษาก็ยังไม่ครอบคลุมเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่านักวิชาการจะไม่ได้ศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง แต่สำหรับชาวบ้านแล้ว แนวคิดและการปฏิบัติในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านได้มีมานานแล้ว และมีอยู่ทุกชุมชนทุกสังคม เป็นเรื่องที่สะสมกันมาเป็นเวลานานเพื่อให้ประชาชนในชุมชนหรือสังคมนั้นมีชีวิตอยู่ได้

อิทธิพลที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นมาจากภาวะ 2 ประการ คือ

(อภิชาติ ทองอยู่ , 2528)

1. อิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ คนจะผูกชีวิตของตนเองติดอยู่กับธรรมชาติอย่างมีเอกภาพแน่นแฟ้น ตั้งแต่การดำรงชีพไปถึงการให้คุณค่ามนุษย์ และการปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวันในแต่ละวัน

2. อิทธิพลจากศาสนา พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เข้าไปผสมกลมกลืนกับชีวิตชาวบ้านมาช้านานจนฝังอยู่ในภูมิปัญญาและวิถีชีวิต โดยที่ชาวบ้านเองก็แยกแยะลำบาก

ด้วยอิทธิพลของทั้งสิ่งแวดล้อม และศาสนาได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้กับชาวบ้านทำให้การดำรงอยู่ของชาวบ้านกับสังคมหมู่บ้าน ค่อนข้างมีพื้นฐานของการเคารพคุณค่าของตน กับสิ่งแวดล้อม เกือบเสมอกัน

ประเวศ วะสี (2534) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านว่า มีลักษณะ 3 ประการคือ

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องมาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน จะสะสมขึ้นมา จากประสบการณ์หรือความเจตนาจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่น มากกว่าภูมิปัญญาจากภายนอก แต่ไม่อาจนำไปใช้กับท้องถิ่นอื่นๆ ที่แตกต่างกันไม่ได้ หรือได้แต่ไม่ดี

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาจะมีการเชื่อมโยงกัน ระหว่างชีวิตสังคม และสิ่งแวดล้อม มีการพยายามนำธรรมชาติมาอธิบาย เป็นรูปธรรมที่สามารถแตะต้องได้ เช่น ความคิดเรื่องแม่พระธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ ทำให้คนเคารพธรรมชาติและไม่มีการทำลายสิ่งนั้น

3. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มียุ่แล้วในทุกชุมชนทุกหมู่บ้าน หากแต่คนภายนอกมักละเลยไม่สนใจ การเข้าไปทำงานกับชาวบ้าน เป็นลักษณะของการ "นำเข้าไป" สิ่งที่ตนคิดว่า "ดีกว่า" "เหนือกว่า" สิ่งที่มีอยู่ในหมู่บ้าน จนมีคำกล่าวว่า "เรากำลังพัฒนาประเทศด้วยความคิดตะวันตก" แต่โชครังดีเพราะขณะนี้มีการรื้อฟื้นเรื่องราวของชาวบ้านมา

ศึกษากันมากขึ้น ซึ่งอาจเป็นเพราะความล้มเหลวของการพัฒนา การไม่ยอมรับของชาวบ้านหรือ อาจเป็นเพราะอิทธิพลของนักพัฒนาที่ทำงานใกล้ชิดกับชุมชนและได้ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงนำประเด็นเหล่านี้มาพูดคุยกัน เพื่อหาทางออกสำหรับการทำงานกับชุมชน และกำหนดท่าทีการเข้าหมู่บ้าน ในปัจจุบันเราจึงได้ยินคำต่างๆ ที่แสดงถึงความรู้ ความสามารถของชาวบ้านมากขึ้น เช่น คำว่า "ศักยภาพชุมชน" "ปราชญ์ชาวบ้าน" "ชาวบ้านสอนชาวบ้าน" นอกเหนือจากคำว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" (ชลทิพย์ เอี่ยมสำอาง และวิชนี ตีลตระกูล, 2533)

โดยสรุป ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับถ่ายทอดจากบุคคลและสถาบันต่างๆ โดยมีอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย และมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มีความหมาย มีการปฏิบัติโดยผู้คนในชุมชนนั้น การศึกษาในระยะแรกๆ เป็นเรื่องของวัฒนธรรมในชุมชน เรื่องการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ต่อมาได้ศึกษากว้างขึ้น ในเรื่องของเกษตรกรเป็นรายบุคคล ในลักษณะของปราชญ์ชาวบ้าน ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ได้รับการรื้อฟื้นและเผยแพร่มากขึ้น

2.2. ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

คำว่า "ปัญญา" "ภูมิปัญญา" เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้ง ค่อนข้างยากที่จะสื่อสารทำความเข้าใจด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียน และยิ่งคำว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" ซึ่งเป็นคำใหม่ที่เพิ่งเริ่มใช้กันเมื่อไม่นานมานี้ อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้พยายามอธิบายความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

ภูมิปัญญา คือ พื้นความรู้ของประชาชนในสังคมนั้นๆ และโดยสังคมนั้นๆ ปวงชนในสังคมยอมรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจ ร่วมกัน รวมเรียกว่า ภูมิปัญญา ฉะนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านน่าจะหมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์ต่อกันมา ทั้งทางตรง คือประสบด้วยตนเองหรือทางอ้อมที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่ ความรอบรู้สะสมเหล่านี้เรียกว่า ภูมิปัญญา (ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิชนี ตีลตระกูล, 2533)

และมีผู้ให้ความหมายของคำว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" ไว้ดังต่อไปนี้ คือ

วิชิต นันทสุวรรณ (2528) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แกนหลักในการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคม หมู่บ้าน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคม หมู่บ้าน

เสน่ห์ จามริก (2529) เรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน ไม่ใช่เรื่องชาตินิยมไม่ใช่กลับไปหาอดีต แต่หมายถึงการแสวงหามิติที่ก้าวหน้ากว่า โดยศึกษาประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ คำว่า "ภูมิปัญญาไทย" นั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของภูมิธรรมเดิมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มิทั้งลักษณะสากล และลักษณะเฉพาะของเราเอง

ประเวศ วะสี (2530) ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาชานานมีลักษณะ เชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาไม่แยกเป็นรายวิชาแบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเดียวกัน เศรษฐกิจความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมจะผสมกลมกลืน เชื่อมโยงกันไปหมด

เอนก นาคะบุตร (2531) ภูมิปัญญานี้เกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาชานาน เชื่อมโยงกันไปหมด ไม่แยกจากกันเป็นวิชาอย่างที่เรารเรียน ภูมิปัญญาชาวบ้านต่างจากองค์ความรู้ที่เรา มี หนึ่งคือ ทฤษฎีมีความรู้มากมายที่เราอ้างอิงได้แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านขั้นตอน 3 อย่าง คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิบัติ

ธวัช ปุณโณทก (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และประสบการณ์ที่สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือประสบด้วยตนเอง ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมต่อกันมา

สมเกียรติ พงศ์ไพบุลย์ (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศัพท์นี้การกำเนิดชัดเจน มีความมุ่งหมาย ที่จะใช้วัฒนธรรมของตนเองได้กระแสการต่อสู้ให้พ้นการครอบงำ เป็นอิสระและสร้างสรรค์ หากทำสำเร็จแล้วการสร้างตาข่ายโยงใยภูมิปัญญาระหว่างกัน ชุมชนหมู่บ้านจะมีหลักสำคัญหลักหนึ่งที่จะผลักดันให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงสู่ตานติสุขในที่สุด

ปรีชา อุตระกุล (อ้างถึงใน กุลวิจิตร กังกานนท์, 2531) ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องที่สะสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ โดยผสานกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในชุมชนและหมู่บ้าน

สุจารี จันทร์สุข (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่องแต่ละสถานการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป

สามารถ จันทร์สุรีย์ (2533) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งลึกทั้งกว้าง ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลตระกูล (2534) ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสม และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่า เสริมสร้างความสามารถ ทำให้คนเรามีชีวิตร่วมกันอย่างมีสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

อังกฤษ สมคະเนย์ (2535) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มาสความรู้และมาสประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสิ่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

จากความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถจะสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ และประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ที่ได้รับการถ่ายทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือได้รับโดยการศึกษาบรมจากสถาบันในชุมชนได้แก่ วัด และครอบครัว รวมทั้งความรู้และประสบการณ์ตรง ของคนในท้องถิ่น ที่ได้จากการสะสมประสบการณ์การทำงาน การประกอบอาชีพ และการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมซึ่งอาจจะเป็นทั้งแนวคิด กิจกรรม และบุคคลที่ได้รับการยกย่องให้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.3. ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญ และมีความหมายอย่างยิ่ง ต่อการดำเนินชีวิต และความอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่นนั้น ดังที่อภิชาติ ทองอยู่ (2528) ได้กล่าวว่า การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้าน และคงสภาพท้องถิ่นได้สืบมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออก ตอบสนองต่อสิ่งที่ท้าทาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลา และสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา การที่สามารถดำรงสิ่งเหล่านั้นได้ต้องอาศัย ภูมิปัญญาของตัวเอง การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดกับชาวบ้านนั้น รุนแรงและรวดเร็วแต่ก็ยังไม่สามารถทำลายสถาบันหมู่บ้านได้ มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านยังมีอยู่ และสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีอยู่เพราะการเก็บรักษารวม ประหนึ่งเป็นของโบราณ

ในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา นักบริหาร หรือผู้ที่เรียกตัวเองว่า นักพัฒนา มองชาวบ้านว่าเป็นพวกที่น่าสงสาร ต่ำต้อย ยังไม่พัฒนา ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ทุ่มเทการพัฒนา ลงสู่ชนบทเป็นอย่างมาก ด้วยความมุ่งหวังอันแรงกล้าตามอุดมการณ์ และความรู้ที่เรียนมาจากประเทศตะวันตกในรูปโครงการต่างๆ ด้วยเงินงบประมาณของรัฐจำนวนมาก และเป็นการใช้วิทยาการ รวมทั้งเทคโนโลยีแผนใหม่ โดยขาดการเชื่อมโยงเทคโนโลยีแผนเก่าที่มีมาแต่อดีต ขาดการปรับที่เหมาะสม เป็นผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไป จนไม่สามารถดำรงตนได้อย่างมีความสุขเหมือนในอดีตที่ค่อยๆ สืบทอดเชื่อมโยงภูมิปัญญาต่อกันมา

โดยตลอด ดังนั้น การพัฒนาที่มองเพียงด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หรือมองโครงสร้างอำนาจในชุมชนอย่างเดียว ยังไม่เพียงพอ เราต้องศึกษาถึงประเด็นความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณี ระบบการคิดของชาวบ้าน ความเฉลียวฉลาดหรืออัจฉริยะของประชาชนสิ่งเหล่านี้ ต้องคำนึงถึงและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์

สำหรับผู้ที่เข้าไปทำงานกับชุมชนนั้น การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง มีคุณค่าช่วยให้ภารกิจของตนบรรลุเป้าหมายได้หากไม่สนใจไม่ศึกษา ถึงของดีที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ยอมรับความคิดเห็น หรือความสำคัญก็อาจถูกปฏิเสธต่อต้าน หรือเพิกเฉยจากชาวบ้านได้ ลักษณะการทำงานแทนที่จะเป็นการกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน กลับเป็นการแทรกแซงกิจการภายในของคนในชุมชนนั่นเอง และบางทีก็หลงทางไป การพัฒนาจากบุคคลภายนอกนั้น มักจะมุ่งยกระดับทางเศรษฐกิจของชุมชนเท่านั้น ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องนัก

ผลของกระบวนการภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ปรากฏในสังคมหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นถึงจริยศาสตร์ในการดำรงอยู่ร่วมกันหลายประการ คือ (อภิชาติ ทองอยู่, 2528)

- เป็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเรียบง่าย
- มีการประหยัดและอนุรักษ์สูง
- มีความมั่นคงต่อการเคารพคนและสรรพสิ่ง
- มีวิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมที่ไม่มุ่งความรุนแรง
- มีระบบขนาดเล็กๆ กระจายตัวทั้งในแง่กายภาพและอำนาจตัดสินใจ
- มีการอ่อนน้อมถ่อมตน และประนีประนอมสูง

ภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรมและประเพณี วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมนั้น เป็นตัวกำหนดคุณลักษณะของสังคม เป็นสิ่งที่มิจุมุ่งหมาย เป็นสิ่งสำคัญ มีความหมายและคุณค่าแห่งการดำรงอยู่ร่วมกัน

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก คือ

1. ช่วยให้ผู้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข
2. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม
3. ช่วยให้ผู้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนได้ทันต่อความเปลี่ยนแปลง และผลกระทบอันเกิดจากสังคมภายนอก
4. เป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาชนบทของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ เพื่อที่จะได้กำหนดท่าทีการทำงานให้กลมกลืนกับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

2.4. ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ได้มีผู้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้หลายลักษณะ โดยมีลักษณะการแบ่งที่แตกต่างกัน เช่น

วิชิต นันทสุวรรณ (2528) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ดังนี้ คือ

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติออกมาในลักษณะของกฎเกณฑ์ ทั้งปฏิบัติ และข้อห้ามที่มีให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่างๆ เรื่องของผี ที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ระบบเหมือง ฝาย ฝิน้ำ ฝินา เป็นต้น
2. ภูมิปัญญาชาวบ้านจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน จะอยู่ในรูปแบบกฎเกณฑ์ของสังคมที่บอกอย่างนั้นดี อย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์การอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด รูปธรรมที่แสดงออกคือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ย่า ตายาย ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

ธวัช ปุณโฑทก (2531) ได้จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ 2 ลักษณะ คือ

1. คติความเชื่อ การดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้น ที่ทุกคนในสังคมนั้นยอมรับและถือปฏิบัติต่อกันมา
2. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ การศึกษาเล่าเรียน เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิถีการทำนา การไถนา เป็นต้น

และจากการสรุปผลการสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านมิติจรสแสงต่อการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขานิติศาสตร์ศึกษาและพัฒนาลักษณ์ รุ่งที่ 28 คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อ้างถึงใน อังกุล สมคณีย์, 2535) ได้แบ่งลักษณะภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. เรื่องที่เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้

คติ ความคิด ความเชื่อ ที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ปรากฏให้เห็นได้ในปัจจุบัน ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมของแต่ละท้องถิ่น ดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืชไว้กินเอง เลี้ยงสัตว์ไว้กินและใช้แรงงาน ผสมผสานกับการหาผลผลิตต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ มาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ความรู้สึกผูกพันกับธรรมชาติจึงมีมากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับลัทธิทางศาสนา คือศาสนาพุทธ พราหมณ์ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วยยิ่งก่อให้เกิดความเชื่อแบบผีพราหมณ์ พุทธ ขึ้นมา ซึ่งส่วนผสมของความเชื่อเหล่านี้จะมีส่วนใหญ่มากกว่ากันนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานการพัฒนาของชุมชนแต่ละแห่งแต่ละบุคคล

ความเชื่อแต่ดั้งเดิมนั้นเกิดขึ้น สืบทอดและมีพัฒนาการมานานอันเป็นผลมาจากการพึ่งพาธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติ และการให้ความเคารพ แก่บรรพบุรุษในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสมและถ่ายทอดไว้ให้ ดังจะพบได้ในชุมชนบทไทยในทกภาคของประเทศ เช่น ชุมชนภูเขาจะมีความเชื่อในเรื่องของผีป่า เจ้าเขา เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ในที่ราบ ก็จะมีเชื่อในเรื่องของพระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสู่ขวัญ การให้ความเคารพแม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล มักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านางเรือ เป็นต้น นอกจากนั้น ได้แก่ การไหว้ครุ การตั้งศาลประกอบพิธีบวงสรวงต่างๆ (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533)

2. ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี

ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี จะเป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน หมู่บ้านต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งก็คือ ผลงานหรือกิจกรรมที่เกิดจากความคิดของชาวบ้าน ที่แสดงให้เห็นคุณค่าแห่งการดำเนินชีวิต วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเฉพาะกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเจริญงอกงามและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ

3. กลุ่มประกอบอาชีพในท้องถิ่น

ในอดีตนั้น วิถีชีวิตของคนไทยมีความเป็นอยู่โดยอาศัยธรรมชาติ มีอาชีพเกษตรกรรม เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชสมุนไพร ในการประกอบอาชีพนั้นเป็นการทำเพื่อให้มีอยู่ มีกิน มากกว่าที่จะทำเพื่อความมั่งมี ความร่ำรวย ซึ่งไม่จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอกมาเป็นตัวกำหนด และมามีอิทธิพลในการผลิต แต่ในปัจจุบันการดำเนินชีวิตของคนไทยเปลี่ยนไปมาก ซึ่งเป็นผลจากแผนพัฒนาของประเทศจากประเทศเกษตรกรรม มาเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้มีระบบการผลิตที่แตกต่างไปจากเดิม โดยการเร่งผลผลิตให้ทันกับความต้องการของตลาดทำให้ระบบการผลิตต้องผูกติดกับระบบธุรกิจ เมื่อระบบธุรกิจภายนอกล้มเหลวทำให้ระบบการผลิตของชาวบ้าน ได้รับความเดือดร้อนตามไปด้วย เกิดความล้มเหลวทางเศรษฐกิจในชนบทขึ้น และจากความล้มเหลวที่ผ่านมามีคนกลุ่มหนึ่งนำเอาความล้มเหลวที่ผ่านมาเป็นบทเรียน และนำไปสู่แนวความคิดการพึ่งพาตนเอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในชนบท จึงเริ่มฟื้นฟูทรัพยากรในท้องถิ่นที่เสียไปนั้นให้มีสภาพอุดมสมบูรณ์ ปรับการดำเนินชีวิตที่เคยถูกรอบงำจากสภาพสังคม พ่อค้าคนกลาง ระบบธุรกิจ ระบบโรงงาน กลับเข้าสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติซึ่งกันและกัน บุคคลกลุ่มนั้นสามารถยืนหยัดต่อสู้กับความล้มเหลวเหล่านี้ได้อย่างภาคภูมิใจด้วยกำลังกาย สติปัญญา และสั่งสมประสบการณ์จากการผสมผสานกลมกลืนได้อย่างเหมาะสมสามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยพึ่งพาตนเอง ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สมควรได้รับการยกย่อง และนำแนวความคิด ความรู้ และประสบการณ์ไปถ่ายทอด และเผยแพร่ต่อไป

4. แนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีชาวบ้าน

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เริ่มเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้การดำเนินชีวิต ค่อยๆ เปลี่ยนจากสภาพพอกินไปสู่การประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สามารถอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนไปได้เป็นอย่างดี จึงได้เกิดการนำแนวความรู้และหลักการที่เคยปฏิบัติกันมา นำมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิต หรือประกอบกิจกรรมในการดำเนินชีวิตในครอบครัว และชุมชน ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาตัวเองและช่วยเหลือต่อสังคม

เสรี พงศ์พิศ (2528) ได้แบ่งลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน
2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ

และตามแผนพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ภาคตะวันออก ในแผนพัฒนาการศึกษา
นอกโรงเรียน ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ได้จัดแบ่งภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 7 ประเภท
ได้แก่

1. ด้านเกษตรพื้นฐาน
2. ด้านสิ่งแวดล้อม
3. ด้านสวัสดิการชุมชน
4. ด้านการรักษาพื้นบ้าน
5. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน
6. ด้านศิลปพื้นบ้าน
7. ด้านหัตถกรรม

จากการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า
มีหลายแนวคิด โดยมีความมุ่งหมาย และยึดถือเกณฑ์การแบ่งแตกต่างกัน สำหรับผู้วิจัยเห็นว่าการ
จัดประเภท ตามลักษณะของผลงานที่ปรากฏจะทำให้มองเห็นลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านได้อย่าง
ชัดเจน จึงได้จัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้าน สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ออกเป็น 9 ประเภท
โดยการสังเคราะห์จากการแบ่งประเภท ตามลักษณะของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออก
กรมการศึกษานอกโรงเรียน และของ อังกูล สมตะเนย์ เป็นหลักและเพื่อให้สอดคล้องกับ
การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษาระบบนอกโรงเรียน

การวิจัยครั้งนี้จึงจัดแบ่งภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 9 ประเภท คือ

1. ด้านคติ ความเชื่อ
2. ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี
3. ด้านเกษตรพื้นฐาน
4. ด้านสิ่งแวดล้อม

5. ด้านสวัสดิการชุมชน
6. ด้านการรักษาพื้นบ้าน
7. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน
8. ด้านศิลปพื้นบ้าน
9. ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน

ประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้าน

1. ด้านคติ ความเชื่อ

คติ ความเชื่อ เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับคนทุกคน มีความเชื่อทั้งในส่วนของนามธรรมและรูปธรรม สมัยโบราณความเชื่อมักจะมีเกิดจากความคิดว่าสิ่งนี้ จะต้องให้ผลอย่างนี้ เช่น ปรากรกฎการณ์ธรรมชาติ ฝนตก พายุร้อน เป็นเพราะเทพเจ้าบันดาล มาถึงสมัยปัจจุบัน ความเชื่อของคนสมัยก่อนได้รับการศึกษาและเปรียบเทียบกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ความเชื่อเหล่านั้นคลายความศักดิ์สิทธิ์ลงไปเป็นอันมาก ความเชื่อต่างๆ เหล่านี้ ทำให้เกิดคำสอนขึ้น สำหรับเป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติของคนในภาคต่างๆ มีลักษณะเหมือนกันบ้าง แตกต่างกันไปบ้าง ตามสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และการเกี่ยวข้องกับชนชาติอื่น ในประเทศข้างเคียง ซึ่งความเชื่อนี้ จะมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น ในภาคเหนือ จะเรียกว่า มุสซิด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า เขลาล้า ภาคกลางเรียกว่า ผิด ภาคใต้เรียกว่า ต้องห้าม เป็นต้น (มณี พยอมยงค์, 2530)

คติ ความเชื่อ ที่ปรากฏให้เห็นได้ในปัจจุบัน ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของแต่ละท้องถิ่น บ่อเกิดแห่งความเชื่อต่างๆ สืบเนื่องมาจากความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีตนั้น ดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืชไว้กินเอง เลี้ยงสัตว์ไว้กินและใช้งาน และด้วยการหาผลผลิตต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ความรู้สึกผูกพันกับธรรมชาติ จึงมีมากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับลัทธิทางศาสนา คือ ศาสนาพุทธ พราหมณ์ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย จึงก่อให้เกิดความเชื่อแบบผี พราหมณ์ พุทธ ขึ้นมา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะมีส่วนไหนมากกว่ากันนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชนแต่ละแห่ง และแต่ละบุคคล

ความเชื่อแบบเดิมนั้น เกิดขึ้น สืบทอด และมีพัฒนาการมานานอันเป็นผลมาจากการพึ่งพาธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติ และการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษสั่งสมและถ่ายทอดไว้ให้ ดังพบได้ในชุมชนชนบทไทยในทุกภาคของประเทศไทย เช่น ชุมชนภูเขาจะมีความเชื่อในเรื่องของผีป่า เจ้าป่า เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ตามพื้นราบก็มีความเชื่อ ในเรื่องของพระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสืบทอด การให้ความเคารพแก่แม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเลมักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านาง เป็นต้น นอกจากนั้น ได้แก่ การไหว้ครู ครอบครู บูชาครู การตั้งศาลประกอบพิธีบวงสรวงต่างๆ (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533)

2. ด้านวัฒนธรรม ชนบธรรมนิยมประเพณี

วัฒนธรรม ชนบธรรมนิยมประเพณี จะเป็นตัวที่สำคัญต่อการแสดงออกของภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิต มีท่านผู้รู้หลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม และประเพณี ไว้หลายอย่าง ดังนี้

ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม

พระยาอนุมารราชธน (2516) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ วิถีหรือการดำเนินชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่ร่วมกันในที่หนึ่งหรือประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ และเป็นสิ่งที่ทำให้กายใจเราในส่วนรวม คือ ประเทศชาติมีความเจริญ อยู่ดีกินดี

วัฒนธรรมของชาวไทยแห่งประเทศไทย คือ วิถีชีวิตของไทยในลักษณะที่รวมกัน ณ ที่หนึ่ง ถ้าแยกย่อยจากประเทศก็จะเป็นท้องถิ่น

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ การดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความ เป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า และศีลธรรมของประชาชน

รัชนิกร เศรษฐโร (2532) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมใน 3 ลักษณะ คือ ความหมายโดยทั่วไป หมายถึง ชนบธรรมนิยมประเพณี วิธีการ และผลงานที่สร้างสรรค์ต่างๆ ที่เป็นมรดกตกทอดกันมาในสังคมไทยทุกเรื่อง และไม่จำกัดว่าต้องมีกฎหมาย

กำหนดไว้ หรือเป็นกิจกรรมที่ "เจริญ" ตามเกณฑ์ของชนชั้นปกครองของสังคมเท่านั้น แต่รวมถึงของชาวบ้านด้วย

ความหมายอย่างกว้างของคำว่า วัฒนธรรม ในเชิงมนุษยวิทยาและสังคมวิทยา หมายถึง แบบอย่างการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นกลุ่มสังคมหรือหมู่คณะ

สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533) ได้ให้ความหมายของคำว่าวัฒนธรรม ไว้ว่า หมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มชนที่มีการสืบทอดและพัฒนาต่อเนื่องกันมา และวัฒนธรรมของชนบทไทยนั้น ไม่สามารถพูดอย่างรวมๆได้ เพราะคนที่อาศัยอยู่ในชนบทไทยมีมากมายหลายชาติพันธุ์ มีความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และภาษาของตนโดยเฉพาะ และมีการสืบทอดกันมา

จากความหมายทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นนั้น พอจะสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนหนึ่ง ซึ่งจะมีการสืบทอดต่อกันมา จะมีรูปแบบและลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน

ความหมายของคำว่าประเพณี

พระยาอนนาราชธน (2516) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่ชนหมู่ในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบทอดมานาน

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นแบบอย่างเดียวกัน เป็นระเบียบแบบแผนที่เห็นว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่และมีการปฏิบัติสืบทอดกันมา

ปรีชา พิณทอง (2534) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนของธรรมเนียมอันดีงาม ที่นักปราชญ์แต่ละประเทศ หรือแต่ละถิ่นได้บัญญัติแต่งตั้งไว้สำหรับประชาชนได้ประพฤติปฏิบัติตามจนเป็นสถาบัน แล้วยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

จากความหมายทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า ประเพณี หมายถึง แนวทางในการกำหนดความประพฤติของคนในชุมชนหนึ่งๆ ซึ่งถือเป็นแบบแผนในการปฏิบัติที่สืบทอดกันมานาน และเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่มนั้นๆ

ประเพณี จึงแบ่งได้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. จารีตประเพณี จะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและสำนึกภาพของคนส่วนรวม มีการบังคับให้ทำ
2. ขนบธรรมเนียมประเพณี มีลักษณะเป็นแบบแผนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ มีระเบียบ กฎเกณฑ์ กำหนดไว้ชัดเจน และโดยการบอกเล่าสืบทอดกันมา
3. ธรรมเนียมประเพณี คือ เรื่องธรรมดาๆ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาจนเกิดความเคยชิน

ประเพณีสำคัญ ๆ ที่คนทั่วไปรู้จักและถือปฏิบัติกันมาได้แก่

1. ประเพณีที่ทำกันทั่วไป เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง
2. ประเพณีเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น บวช เข้าพรรษา ออกพรรษา การสวดมนต์ ไหว้พระ ทอดกฐิน วันมาฆบูชา อาสาฬหบูชา ฟังลูกนิมิต สลากภัต
3. ประเพณีสำหรับตัวบุคคล ได้แก่ การทำบุญวันเกิด โยนผมไฟ โยนจุก ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ฯลฯ
4. พิธีเบ็ดเตล็ดเฉพาะท้องถิ่น

3. ด้านเกษตรพื้นฐาน

วิถีชีวิตของคนไทยในอดีตนั้นมีความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตโดยอาศัยธรรมชาติ การประกอบอาชีพนั้นโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการทำเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชสมุนไพร ซึ่งจะเป็นการทำเพื่อให้มีอยู่มีกินมากกว่าที่จะทำเพื่อขาย จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยภายนอกมาเป็นตัวกำหนด และมีอิทธิพลในการผลิตนั้น เช่น การเพาะปลูกพืชจะทำให้พอกินในครอบครัวเท่านั้น จึงจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของคนไทยในสมัยก่อนนั้นสงบ และมีความสุขตามอัตภาพ ซึ่งอาจจะ เป็นผลมาจากอิทธิพลของศาสนาที่สอนให้มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ และรู้จักสันโดษ

แต่ในปัจจุบันนี้การดำเนินชีวิตของคนไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ตามสภาพแวดล้อมของสังคมที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ความสมดุลของธรรมชาติเริ่มถูกทำลายลง เพื่อเพิ่มพื้นที่ในการผลิตให้มีจำนวนเพียงพอกับความต้องการของตลาด ซึ่งเป็นผลมาจากรัฐมีแผนพัฒนาประเทศจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ มีการจัดระบบผลิตที่แตกต่างไปจากเดิม คือเป็นการผลิตเพื่อโรงงานอุตสาหกรรม มีการใช้วิทยาการสมัยใหม่ เข้ามาช่วยในการเพิ่มผลผลิต ผลผลิตที่ผูกขาดกับระบบธุรกิจนี้มีต้นทุนสูง แต่ขายได้ในราคาต่ำ ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินมาก ซึ่งทำให้เกิดการล้มละลายทางเศรษฐกิจในชนบทขึ้น เป็นเหตุให้ชาวบ้านอยู่ในชุมชนของตนไม่ได้ส่วนหนึ่งต้องเข้ามาหางานทำในเมือง

สืบเนื่องมาจากความล้มเหลวที่ผ่านมา ทำให้มีต้นกลุ่มหนึ่งเอาความล้มเหลวที่ผ่านมาเป็นบทเรียน และนำไปสู่แนวคิดการพึ่งพาตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและเริ่มฟื้นฟูทรัพยากรในท้องถิ่นที่สูญเสียไปนั้น ปรับให้มีสภาพความอุดมสมบูรณ์ ปรับการดำเนินชีวิตที่เคยถูกรอบงำจากสภาพสังคม พ่อค้าคนกลาง ระบบธุรกิจ ระบบโรงงาน กลับเข้าสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติซึ่งกันและกัน บุคคลกลุ่มนี้สามารถยืนหยัดและต่อสู้กับความล้มเหลวเหล่านี้มาได้เป็นอย่างดี ด้วยกำลังภายใน กำลังปัญญาและการสังสมประสบการณ์ จากการผสมผสานแนวความคิดระหว่างเกษตรแบบเดิม กับแบบใหม่จนมีความผสมกลมกลืนได้อย่างเหมาะสมสามารถอยู่ได้ด้วยพึ่งพาตนเอง ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สมควรได้รับการยกย่อง และนำแนวความคิด ความรู้ และประสบการณ์ไปถ่ายทอดและเผยแพร่ต่อ

เกษตรในรูปแบบของการพึ่งพาตนเองนี้จะประกอบไปด้วย (เสรี พงษ์พิศ, 2534)

1. วนเกษตร
2. เกษตรผสมผสาน
3. เกษตรธรรมชาติ
4. เกษตรยั่งยืน
5. ไร่นาสวนผสม

ซึ่งการทำเกษตรทั้ง 5 ประเภทที่กล่าวมาข้างต้น ถึงแม้ว่าจะมีเทคนิคและชื่อที่เรียกแตกต่างกันไปก็ตาม แต่จริงๆ แล้วก็ล้วนแล้วแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่า ชาวบ้านต้องสร้างพื้นฐานการเกษตรเพื่อตนเองและครอบครัวให้มั่นคงเสียก่อน ซึ่งเริ่มจากความคิดในเรื่องของการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก (เสรี พงษ์พิศ, 2534)

4. ด้านสิ่งแวดล้อม

ในช่วงระยะเวลา 10 ปี ที่ผ่านมานั้นจะเห็นได้ว่าประเทศไทยเริ่มให้ความสนใจในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งเรื่องนี้ กำลังเป็นปัญหาที่สำคัญของประเทศไทยหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนตลอดจนสื่อมวลชน ต่างก็ให้ความสนใจที่จะรณรงค์และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์แหล่งน้ำ รวมทั้งการพัฒนาแหล่งน้ำเดิมที่มีอยู่ ให้สามารถใช้งานได้

การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ ในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จะสะท้อนออกมาในแนวทางของการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านคติ ความเชื่อ แล้วประยุกต์ออกมาสู่การพัฒนาชีวิต และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น

พระครูมนัส นทีพิทักษ์ (วัดโพธาราม ต.ศรีถ้ำ อ.แม่ใจ) ผลงานคือ การประยุกต์พิธีกรรม ทางศาสนา เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้แก่ การจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำและการจัดพิธีกรรมบวชต้นไม้

พระสมณิก นาโต (เจ้าอาวาสวัดปลักไม้ลาย ต.ทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม) ผลงานคือ การจัดตั้งป่าสมุนไพรวัดปลักไม้ลาย เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าและปลูกพืชพรรณไม้ที่มีคุณค่าทางสมุนไพร

5. ด้านสวัสดิการชุมชน

ผลของการพัฒนาประเทศ ที่เน้นการพัฒนาชนบทที่ยากจน และถูกทอดทิ้งในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ผลของการพัฒนาที่ประชาชนได้รับคือ ราคาที่ดินที่สูงขึ้น ยากจนมากขึ้นพร้อมกับหนี้สินที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ประชาชนถูกบีบเข้าระบบของทุนนิยม

จากสภาพการณ์นี้ได้มีประชาชนพยายามที่จะหาทางช่วยเหลือตนเอง โดยการรวบรวมประชาชนในหมู่บ้านตนเองก่อตั้งเป็นกลุ่มต่างๆ ขึ้น เช่น กลุ่มสหบาลข้าว กลุ่มออมข้าว ธนาคารวัว-ควาย กลุ่มสัจจะหรือกลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าสาธิตฯ กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มพัฒนาอาชีพหัตถกรรม กลุ่มขายผลผลิตของตนเอง เป็นต้น รวมทั้งบางพื้นที่ได้มีการปรับประยุกต์ประเพณีต่างๆ เข้ามาเพื่อรวบรวมปัจจัยที่สำคัญ เช่น ญัฬ้าป่าข้าว หนังสือ กล้าไม้ ญัฬ้ากระทาย ข้าวเปลือก เป็นต้น (วิจิต นันทสารธร, 2534) ซึ่งกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้พัฒนาระบบและวิธีการของตนเอง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาให้กับชุมชน และเพื่อเพิ่มปริมาณและคุณค่าของทุนโภคทรัพย์และ เงินทุนขึ้น

บทบาทของสถาบันใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นจะมีอยู่ 2 ด้าน คือ (วิชิต นันทสุวรรณ, 2534)

1. ปลดหนี้สินและสนับสนุนชาวบ้าน ด้านการประกอบอาชีพ บางกลุ่มใช้กลไกในเรื่องดอกเบี้ย เพื่อกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาอาชีพบางอย่าง ที่ผู้นำได้ศึกษา แล้วสรุปว่าดีและเหมาะสมกับคนและสภาพหมู่บ้าน

2. การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อลดการเอาเปรียบจากคนภายนอก และเป็นสวัสดิการให้กับชาวบ้านสมาชิกซึ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นมี 2 ส่วนคือ

2.1. การจัดการเกี่ยวกับสินค้าที่หมู่บ้านพึ่งพาจากตลาดภายนอก โดยการเปิดร้านค้าสาธิตภายในหมู่บ้านจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภคให้กับสมาชิก

2.2. การจัดการเรื่องการแปรรูป และขายผลผลิต เช่น การก่อตั้งกลุ่มขายยางแผ่น ศูนย์รวมยางแผ่น ชมรมชาวสวนมังคุด โรงงานแปรรูปยางพารา เป็นต้น โดยวิธีการเดียวกับการตั้งร้านค้าสาธิต

ความแตกต่างระหว่างกลุ่มออมทรัพย์ กับสถาบันเงินทุนนอกหมู่บ้านเป็นความแตกต่างทางวัฒนธรรม ในการดำเนินกิจการเดียวกัน คือ ทุน สถาบันเงินทุนนอกหมู่บ้านนอกจากจะไม่กระจายทุนแล้วยังครอบครองส่วนเกินหรือกำไรที่เกิดจากการหมุนเวียนเอาไว้ แต่กลุ่มออมทรัพย์ เน้นการกระจายทั้งทุน และกำไรให้กับประชาชนทุกคน เป็นทุนที่ไม่สร้างความมั่งคั่งให้กับปัจเจกชน แต่เป็นทุนสวัสดิการที่ให้หลักประกันในชีวิตของชาวบ้านทุกคน (วิชิต นันทสุวรรณ, 2534)

6. ด้านการรักษาพื้นบ้าน

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้ การแพทย์สมัยใหม่จะมีความก้าวหน้าและทันสมัยมากสามารถที่จะรักษาโรคเกือบทุกชนิดให้หายได้ แต่โดยแท้จริงแล้วสำหรับสภาพของสังคมไทยเรานั้น ถึงแม้จะมีการรักษาแบบแพทย์สมัยปัจจุบันแล้ว การรักษาแบบดั้งเดิมหรือแบบพื้นบ้าน ก็ยังมีความสำคัญอยู่มาก อาจเนื่องมาจากสภาพของวัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทยเรานั้นเอง

การรักษาพื้นบ้านนั้น คือ การรักษาแบบไสยศาสตร์ แบบแผนโบราณ และการรักษาด้วยสมุนไพร ถึงแม้ว่าผู้ที่มีการศึกษาทั้งหลายจะเห็นว่าการรักษาแบบพื้นบ้านจะเป็นการรักษาที่ล้าสมัย แต่ในความเป็นจริงแล้ว การรักษาแบบพื้นบ้านนั้นยังมีความสำคัญสำหรับชาวชนบทที่ห่างไกล เนื่องจากก่อนที่ชาวบ้านจะมาพบแพทย์นั้น เราจะพบเสมอว่าเขาได้ผ่านวิธีการและพิธีกรรมตาม

แบบของเขามาแล้วเกือบทั้งนั้น เพราะข้อสันนิษฐานแรกของการเจ็บป่วยของชาวบ้าน คือ เขาได้ทำผิดต่อผีใดผีหนึ่งหรือเปล่า ซึ่งแน่นอนว่าหากไปหาหมอพื้นบ้านเขาจะพบว่าเขาต้องทำผิดต่อผีใดผีหนึ่งแน่ และต้องแก้ตามคำแนะนำของหมอพื้นบ้านที่มีหน้าที่ดูแลรักษาชาวบ้าน ทางด้านขวัญด้านกำลังใจ หากยังไม่หายก็อาศัยหมอสมุนไพร หมอรากไม้ ซึ่งหมอพื้นบ้านเหล่านั้นเชื่อว่าเขาแต่ยารากไม้เข้าไปสูกับโรคภัยไข้เจ็บเท่านั้น แต่เขามีพิธีกรรมในการรักษา ในหลายๆ ครั้งเพียงจุดธูปเทียนขึ้นมายกมือบริกรรมคาถากำกับ ยายังไม่ทันกรอกเข้าปาก ร่างกายของคนไข้ก็ร้อนผ่าวขนลุกมีพลังขึ้นมาแล้ว จากที่นอนขมอยู่หลายวันก็สามารถลุกขึ้นนั่งได้ หมอพื้นบ้านจึงรักษาคนไปพร้อมกับการรักษาโรค ให้คุณค่ากับความเชื่อที่แฝงอยู่ในตัวคน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2531) ซึ่งจะเห็นได้ว่าการรักษาแบบไสยศาสตร์ หรือแบบแผนโบราณนั้นไม่ใช่สิ่งที่เหลวไหลไร้สาระและล้าหลังเลย แต่เป็นการบำรุงขวัญและจิตใจให้กับชาวบ้าน เพื่อที่จะได้ลุกขึ้นมาสู้กับความเจ็บป่วยของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของสมุนไพรในปัจจุบันนี้วงการแพทย์สมัยใหม่ได้ให้ความสนใจกับการนำสมุนไพรมาใช้มากขึ้น เนื่องจากยาสมัยใหม่นั้นมีผลข้างเคียงเกิดขึ้นมาก และวงการแพทย์ปัจจุบัน เริ่มเห็นว่าการนำสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรคให้ผลในการรักษาได้เหมือนกัน และผลข้างเคียงที่จะเกิดจากการใช้สมุนไพรในการรักษาแทบไม่มีเลย จึงได้เกิดการท้าววิจัยขึ้นอย่างมากมาย

ยุกุช นินุชกร (2534) ได้กล่าวถึงการนำสมุนไพรไปใช้ในการวิจัย ว่า การวิจัย "ตัวยา" ก็เช่นเดียวกับที่เคยวิจัย "เชื้อโรค" เพราะทัศนะแบบแยกส่วนที่ติดมานั่นเอง การรับเอามรดกทางปัญญาของพื้นบ้านไป จึงรับเอาไปแต่ส่วนที่เป็นวัตถุ หากได้มีส่วนที่เป็นคุณค่าติดตามไปไม่ หลายครั้งยังปรากฏว่าสิ่งที่ชาวบ้านใช้กันในชีวิตประจำวันได้กลายเป็น "การค้นพบทางวิทยาศาสตร์" ไปเช่น กรณีเปลือกมังคุดใช้ห้ามเลือดได้

ดังนั้นการนำการรักษาแบบพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ เราควรจะนำเอาคุณค่าในสิ่งที่แฝงอยู่มาใช้ด้วย เพราะบางอย่างที่แฝงอยู่นั้นมีคุณค่าทางด้านจิตใจสำหรับชาวบ้านเสมอ

7. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน

เทคโนโลยีพื้นบ้าน (Indigenous Technology) หรือเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับชาวบ้าน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology) เริ่มมาจากประเทศที่กำลังพัฒนา ได้รับวิธีการและเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

สมัยใหม่ มาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อเพิ่มผลผลิตและปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น แต่เมื่อเริ่มพัฒนาไปแล้วสักระยะหนึ่ง ก็พบปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาดังกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับคนและกรรมวิธีการใช้ ให้สามารถสนองตอบต่อเป้าหมายที่ต้องการ อีกทั้งยังเกิดผลสืบเนื่อง ในทางตรงกันข้ามตามมาอีก เช่น การรับรู้ จิตสำนึก ทัศนคติการใช้ ตลอดจนความสามารถในการพึ่งพาตนเองให้บังเกิดขึ้นต่อการรับเอาเทคนิคและวิธีการใหม่ๆ ที่ยุ่งยาก และซับซ้อนอีกด้วย (ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิดิณี ศีลตระกูล, 2533)

ประเทศไทยเริ่มหันมาให้ความสำคัญในการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน เพื่อเพิ่มผลผลิตและยกระดับรายได้ให้กับชาวชนบท ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) และกำหนดมาตรการและแนวทางพัฒนาอย่างจริงจังในแผนระยะที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) โดยกำหนดแผนการใช้ไว้ในแผนพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในตอนหนึ่งว่า "จำเป็นต้องมีการศึกษาสภาวะความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม ทรัพยากรและทักษะพิเศษของท้องถิ่นชนบทขึ้นบางแห่ง เพื่อพัฒนาเทคโนโลยีให้เหมาะสมในแต่ละท้องถิ่น และนำไปใช้ในการประกอบการตัดสินใจให้ดีขึ้น" (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2524)

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า เทคโนโลยีพื้นบ้านจึงมีความสำคัญและความจำเป็นสำหรับสังคมไทย เนื่องจากการที่เราจะพัฒนาไปข้างหน้า โดยการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ทั้งหมดคงเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากประชาชนในชนบทนั้นยังมีการศึกษาอยู่ในระดับต่ำ ดังนั้นการใช้วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีการผลิตที่ไม่เหมาะสม กับสภาพแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ จะทำให้ประชากรขาดทุน มีหนี้สินเพิ่มขึ้นสภาพชีวิตและความเป็นอยู่มีคุณภาพลดลง ดังนั้นการนำเอาความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านออกมาใช้ในสังคมย่อมช่วยลดภาระความไม่พึงปรารถนาที่เกิดขึ้น เนื่องมาจากการนำวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ รวมทั้งยังช่วยให้ประชาชน ตระหนักถึงมรดกของชาติ ที่มีอยู่ทั้งในด้านของบุคคล ฝีมือและทรัพยากรและขีดความสามารถของคนไทยเราที่สามารถจะคิดค้น และผลิตสร้างขึ้นมา

ความหมายของเทคโนโลยีพื้นบ้าน

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์และวิดิณี ศีลตระกูล (2534) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นสิ่งที่มนุษย์คิด ค้นคว้า และประดิษฐ์ขึ้นสืบทอดต่อกันจากอดีต โดยมุ่งหรือแก้ปัญหาให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในระดับและสังคมต่างๆ กัน ในกรณีของเทคโนโลยีพื้นบ้าน จัดเป็นสิ่งที่ชาวบ้านอาศัย

วิธีการทางธรรมชาติ สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นพื้นฐานในการคิดและประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ

อํารง เปรมปรีดี (2530) ได้กล่าวถึงลักษณะของเทคโนโลยีพื้นบ้านไว้ว่า ได้แก่ เทคโนโลยีที่เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐาน 4 ประการ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย เทคโนโลยีการเกษตร คือ เครื่องทุ่นแรงการผลิต การดูแลรักษา การผลิตและจำหน่าย เทคโนโลยีพลังงานเพื่อแสงสว่าง การหุงต้มอาหาร การผลิตทางการเกษตร และอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์และวิรัตน์ ศิลตระกูล (2533) ได้จัดแบ่งเทคโนโลยีพื้นบ้านออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. เทคโนโลยีพื้นบ้านประเภทพลังงาน โดยอาศัยพลังงานที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มาใช้ได้แก่ แสงอาทิตย์ กระแสลม ความร้อน ชีวะมวล แก๊ส ที่ได้จากมูลสัตว์และวัชพืช เช่น เครื่องอบข้าวด้วยพลังแสงอาทิตย์ การชลประทานแบบน้ำหยด กังหันลมเพื่อทดแทนน้ำและสูบน้ำ เตาหุงต้มโดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์ เป็นต้น
2. เทคโนโลยีพื้นบ้านประเภทวัสดุเหลือใช้ โดยนำวัสดุที่เหลือใช้ในท้องถิ่นมาคิดประดิษฐ์และใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ เศษไม้ ฟืน ถ่านไม้ ฟางข้าว แกลบ ชี้เลื้อย ชั่งข้าวโพด ผักตบชวา มูลสัตว์ต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มาประดิษฐ์และใช้กันอยู่ในหมู่บ้าน เช่น เตาแก๊สจากมูลสัตว์หรือวัชพืช ตูเย็นใช้ไอนเย็นจากถ่านหุงข้าว เตาเศรษฐกิจ ที่กรองน้ำ โดยใช้ถ่านหุงข้าว
3. เทคโนโลยีพื้นบ้านประเภททรัพยากรในท้องถิ่น เป็นการคิดและสร้าง เทคโนโลยีที่อาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นวัสดุในการประดิษฐ์เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ เพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน และใช้สำหรับลดต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะการประกอบอาชีพเกษตรสิ่งประดิษฐ์และคิดค้นโดยชาวบ้าน ได้แก่ รถอีแต่น เครื่องกระเทาะเมล็ดมะม่วง หินพานต์ เครื่องแกะเปลือกถั่วลิสง เครื่องแกะข้าวโพด เป็นต้น

ซึ่งจะเห็นได้ว่า เทคโนโลยีพื้นบ้านย่อมเกิดได้ทุกหนทุกแห่งมีอยู่ในสังคมพื้นบ้านทั้งในรูปเปิดเผยและไม่เปิดเผย ในแต่ละประเภทจะมีระดับของความก้าวหน้าแตกต่างกัน ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพของท้องถิ่น เทคโนโลยีพื้นบ้านนอกจากจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสามารถสร้างขึ้นเอง

ในหมู่บ้านและชุมชนของตนเองแล้ว ยังมีความคล่องตัวต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับการใช้งานตามเวลาและสถานการณ์ต่างๆ ได้ และสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ สามารถเกิดการสร้างงานในท้องถิ่นโดยฝีมือแรงงานในท้องถิ่น อีกทั้งยังง่ายต่อการใช้งาน การควบคุม การดูแลรักษา และไม่ต้องอาศัยช่างเทคนิคหรือผู้ชำนาญการพิเศษ เฉพาะด้านคอยแนะนำการใช้ และดูแลรักษาเป็นประจำอีกด้วย

โดยสรุปแล้ว เทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทที่ยากจน จึงเป็นที่คาดหวังว่า ในอนาคตสังคมจะหันมาให้ความสนใจและพัฒนาการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านกันมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อรักษาความสมดุลของธรรมชาติและทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดต่อไป

8. ด้านศิลปพื้นบ้าน

สำหรับคำว่า ศิลปพื้นบ้าน Ralph Mayor (อ้างถึงใน วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535) ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ศิลปพื้นบ้าน (folk art) ศิลปะและหัตถกรรมทำขึ้นโดยประชาชน ซึ่งไม่ได้รับการฝึกฝนด้านศิลปะอย่างเป็นระบบแต่สามารถสร้างผลงานตามประเพณีนิยมด้วยความชำนาญและมีลักษณะ เฉพาะถิ่น เฉพาะประเทศได้

ศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี (2515) ศิลปะชาวบ้านการร้องรำทำเพลงของชาวบ้าน จิตรกรรมวาดเขียนและอื่นๆ ซึ่งมีกำเนิดมาจากชีวิตจิตใจของประชาชน ที่เรียกว่า ศิลปะชาวบ้าน

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นนั้น พอจะสรุปได้ว่า ศิลปพื้นบ้าน หมายถึง ศิลปะที่ชาวบ้านเป็นผู้สร้างขึ้น และจะมีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่น เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงชีวิตจิตใจและภูมิปัญญาของประชาชนของท้องถิ่นและประเทศ

Herbert Read (อ้างถึงในวิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535) ได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของศิลปพื้นบ้านไว้ 3 ประการ คือ

1. ศิลปะชาวบ้านไม่ใช่ศิลปะที่หยาบหรืออับลักษณ์ แต่ก็ไม่ใช่ศิลปะที่ประดิษฐ์อย่างประณีตศิลป์ แต่เป็นศิลปะประยุกต์อยู่เสมอ

2. ศิลปะชาวบ้านเป็นศิลปะที่มีความไว้มองไปยังนามธรรม
3. ศิลปะชาวบ้านหรือศิลปะพื้นบ้านไม่นิยมความเปลี่ยนแปลง

ซึ่งจะเห็นได้ว่าศิลปะพื้นบ้านเป็นสิ่งที่มีความเรียบง่าย และสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น และจะทำให้สามารถสื่อความหมายกับชาวบ้านได้ดี ดังนั้นถ้านำมาใช้จะทำให้สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน และสามารถที่จะสื่อความหมายทำให้ชาวบ้านเข้าใจได้เป็นอย่างดี

9. ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้น เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน หัตถกรรมพื้นบ้านได้มีการพัฒนารูปแบบขึ้น เพื่อให้มีประโยชน์ใช้สอยได้สมบูรณ์แบบที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งหัตถกรรมบางชนิดต้องใช้เวลาในการพัฒนาสืบทอดกันมานานหลายชั่วชีวิต อาจเป็นเวลาหลายร้อยปีหรือนับพันปี

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2535) ได้ให้ความหมายของคำว่าหัตถกรรมไว้ว่า คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นจากฝีมือและภูมิปัญญา เพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า วัตถุประสงค์ในการสร้างงานหัตถกรรมขึ้นมานั้น เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็ให้ความสำคัญในการพัฒนาความงามของหัตถกรรมด้วย งานหัตถกรรมที่ชาวบ้านสร้างขึ้นนั้นมักจะสอดคล้องกับคตินิยม ขนบธรรมเนียมของชุมชน มีความสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อและวัฒนธรรมของผู้ผลิตและผู้ใช้

หัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ทั้งนี้เพราะกลุ่มชนแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน มีการดำรงสภาพของท้องถิ่นอย่างอิสระ ดังที่ โซเอตสึ ยานากิ (Soewtsu Yanaki อ้างถึงในวิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2535) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของหัตถกรรมพื้นบ้าน ไว้ดังนี้

1. สร้างโดยช่างนิรนาม ผลงานของหัตถกรรมพื้นบ้านจะไม่มีมีการจารึกชื่อไว้ เพียงแต่ถ้าใครมีฝีมือดีจะมีการกล่าวถึงหรือสามารถสืบทราบได้ในชุมชนนั้น

2. สร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน หัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไปมักสร้างขึ้นเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อมีการผลิตมากขึ้นก็เพื่อแลกเปลี่ยนปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ
3. สร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก และมีราคาที่เหมาะสมและมีราคาต่ำ เมื่อในหมู่บ้านหมู่บ้านหนึ่งผลิตหัตถกรรมออกมาเป็นจำนวนมากก็就会有จำหน่ายและแลกเปลี่ยน และส่วนมากถ้ามีการจำหน่ายก็จะมีราคาถูกลง
4. มีรูปแบบเรียบง่าย หัตถกรรมพื้นบ้านดั้งเดิม สร้างขึ้นจากความต้องการในการใช้สอยเป็นหลักสำคัญ จึงไม่ได้มีการออกแบบขึ้นอย่างเป็นทางการ ทำให้หัตถกรรมพื้นบ้านมีรูปแบบที่เรียบง่าย และใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น
5. มีลักษณะ เฉพาะถิ่น ลักษณะ เฉพาะถิ่นของหัตถกรรมพื้นบ้านเกิดจากการเลือกใช้วัสดุที่มีอยู่เฉพาะถิ่น เพราะวัสดุบางชนิดจะมีเฉพาะในบางท้องถิ่นเท่านั้น ไม่มีในท้องถิ่นอื่น ดังนั้นเมื่อช่างหรือชาวบ้านนำวัสดุมาสร้างหัตถกรรมจึงเกิดเป็นลักษณะ เฉพาะถิ่น
6. สร้างขึ้นด้วยมือ หัตถกรรมพื้นบ้านจะทำหรือสร้างขึ้นด้วยมือโดยปราศจากเครื่องจักรมาเกี่ยวข้อง ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอย่างยิ่งของหัตถกรรมพื้นบ้าน

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2535) ได้แบ่งหัตถกรรมพื้นบ้านตามวิธีการสร้างหรือการผลิตออกเป็น 10 ประเภท คือ

1. เครื่องเคลือบดินเผา ได้แก่ ภาชนะเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นดินเผาธรรมดา และดินเผาที่เคลือบด้วยน้ำเคลือบชนิดต่างๆ ซึ่งมีอยู่เกือบทุกภาคของประเทศ มีกรรมวิธีการผลิต และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละถิ่น
2. การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย ได้แก่ การทอผ้าในท้องถิ่นต่างๆ รวมถึงการเย็บปักถักร้อย เพื่อตกแต่งด้วย เช่น การทอद्यกดอก การทอจก และการประดับตกแต่งด้วยลูกปัดและกระຈก เป็นต้น
3. การแกะสลัก ได้แก่ การแกะสลักเพื่อใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้วัสดุต่างๆ เช่น การทำครกหิน การแกะสลักไม้สำหรับทำเครื่องเรือน การแกะสลักตัวหนังสือ การแกะงาช้าง
4. หัตถกรรมโลหะ ได้แก่ งานหัตถกรรมโลหะชนิดต่างๆ ตั้งแต่การทำเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง สำริด ตะกั่ว รวมถึงการทำเครื่องประดับตกแต่งด้วยเงิน ทอง เป็นต้น

5. เครื่องจักสาน ได้แก่ หัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำขึ้นด้วยวิธีการจักสาน โดยใช้วัสดุธรรมชาติชนิดต่าง ๆ เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจูด ใบลำเจียก ใบเตย ป่านลิเกา เป็นต้น
6. การก่อสร้าง ได้แก่ งานสถาปัตยกรรมพื้นบ้านทั่วไปตั้งแต่ การสร้างอาคารบ้านเรือน และการก่อสร้างเพิงพักชั่วคราว และการก่อสร้างอาคารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา งานประเภทนี้จะมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่น
7. ภาพเขียน ได้แก่ งานจิตรกรรมหรือภาพเขียนระบายสีและลายเส้น งานประเภทนี้มักจะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และจะมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นแสดงให้เห็นเด่นชัด
8. การปั้นรูปและลวดลาย ได้แก่ งานประติมากรรมทั้งหลายๆ เช่น การปั้นตุ๊กตาต่าง ๆ การปั้นลวดลายประดับอาคารสิ่งก่อสร้าง เป็นต้น
9. การทำเครื่องกระดาษ ได้แก่ การทำกระดาษพื้นบ้าน เช่น กระดาษสา กระดาษข่อย และการทำกระดาษสำหรับตกแต่งในงานเทศกาล
10. ประเภทเบ็ดเตล็ด ได้แก่ งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ไม่อาจจัดเข้าเป็นประเภทใดได้แน่นอน เช่น การจัดดอกไม้ การแกะสลักผลไม้ การแทงหยวก การทำหุ่นกระดาษ เครื่องเงิน การทำเครื่องดนตรี การทำลูกปัด เครื่องประดับกายอื่น ๆ รวมทั้งยานพาหนะ เช่น เรือ เกวียน ล้อเลื่อน กระจ่าง เป็นต้น

หัตถกรรมพื้นบ้านนั้นถึงแม้ว่าจะ เป็นเพียงสิ่งที่สร้างขึ้นมาใช้สอยในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นสามารถที่จะสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมที่ดีงามของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นความศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาหรือความเชื่อในการดำรงชีวิต และเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของมนุษย์สืบต่อกันมาเป็นเวลานาน

2.5. ลักษณะและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว จนกลายเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยมีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแนวพื้นฐาน การคงอยู่ของภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น มีการรับและถ่ายทอดกันต่อๆ มาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งวิถีชีวิต นันทสวารณ (2528) ได้แบ่งลักษณะของการถ่ายทอดเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย ในชุมชนนั้นจะมีบุคคลที่ต่างวัยอย่างน้อยที่สุด 4 วัย คือ วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ วัยชรา คนในแต่ละวัยจะมีความรู้และประสบการณ์ที่ได้สะสมไว้เป็นของตนเอง และขณะเดียวกันก็รับ และถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่กันและกัน

2. การเกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กับสถาบันต่างๆ ในหมู่บ้าน ถึงแม้ภูมิปัญญาชาวบ้านจะเกิดจากการสรุปประสบการณ์ชีวิตของคน แต่สถาบันก็มีการสะสมและถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นๆ เช่น สถาบันครอบครัว วัด นอกจากนั้นประเพณีและพิธีกรรมมีส่วนเสริมสร้างและช่วยทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านคงอยู่ทั้งสิ้น

3. การเรียนรู้เชิงประจักษ์ ภูมิปัญญานี้เกิดจากการได้รับรู้ ได้เห็น ได้เข้าใจ ได้สะสมการปฏิบัติ ได้จากประสบการณ์การทำมาหากิน การบวชเรียน การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ประสบการณ์ต่างๆ เช่นนี้ นำไปสู่การก่อให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านในตำบลคนชาวบ้านทุกคน ได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสงฆ์ต่างๆรวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้ สั่งสมต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน

สามารถ จันทสุรย์ (2534) ได้แบ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1. แบบเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การเขียนใส่ใบลาน สมุดข่อย หนังสือ
2. แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำได้หลายรูปแบบคือ
 - 2.1. โดยการบอกเล่าจากปากสู่ปาก เช่น การเทศนา การสั่งสอนของผู้ใหญ่แก่คู่บ่าวสาวในพิธีแต่งงาน การสั่งสอนวิชาชีพต่าง ๆ เป็นต้น
 - 2.2. โดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น พิธีแห่เทียนพรรษา พิธีแห่ขบวนไฟ พิธีบายศรีสู่ขวัญ พิธีผูกเสี่ยว เป็นต้น
 - 2.3. โดยแฝงอยู่ในรูปของการบันเทิงต่างๆ ที่สอดแทรกถึงกระบวนการ และเนื้อหา ซึ่งจะออกมาในรูปของคำร้อง บทร้อง การแสดงต่างๆ เช่น ลิเก ลำตัด โนรา หนังตะลุง ซอ เพลงเรือ เพลงอีแซว เพลงฉ่อย ฯลฯ

จากลักษณะการถ่ายทอดของภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน จะสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านคงอยู่ในหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบันนี้ ดังนั้นถ้าเราสามารถนำวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมาประยุกต์ใช้ ให้เป็นประโยชน์กับงานการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ จะเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ได้

โดยสรุปแล้วภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นเรื่องของวัฒนธรรม จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น ความรู้เรื่องอาหารที่อยู่อาศัย การรักษาความสะอาด การรักษาสุขภาพอนามัย การรักษาตัวยามเจ็บป่วย การดูแลด้านจิตใจของคนในครอบครัว การใช้สมุนไพร การทำคลอดโดยหมอพื้นบ้าน เป็นต้น ปัจจุบันความสนใจในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน มีแนวโน้มไปในแง่เศรษฐกิจ การประกอบอาชีพและเทคโนโลยีพื้นบ้าน นอกจากนี้ก็มีการมีตัวอย่างของการพึ่งพาตัวเองและการแก้ปัญหาด้วยตนเองของชาวบ้านที่ทำได้ และประสบผลสำเร็จ ด้วยความต่อสู้พยายาม หรือบนความเรียบง่ายของการแก้ปัญหา เช่น เรื่องวนเกษตร การเลี้ยงไหมขาว การแก้ปัญหาขาดแคลนด้วยการตั้งกลุ่มข้าว การทำนาแห้งแกกภัยแล้ง เป็นต้น

2.6 ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการศึกษาไทย

เดิมคนส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนในชนบทมักจะมีความคิดความเชื่อที่ว่า ยิ่งได้รับการศึกษาสูงมากขึ้น บุตรหลานของตนก็จะยิ่งมีความก้าวหน้าในชีวิต ประสบความสำเร็จได้ทำงานดี ๆ แต่ในช่วงเวลาประมาณ 5 ปีมานี้ กระแสความคิด ความเชื่อ ดังกล่าวเริ่มเสื่อมลงเพราะปรากฏว่าผู้ที่เรียนจบการศึกษาระดับสูง แล้วยังไม่มีงานทำ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ปัญหาด้านการศึกษาที่เป็นอยู่นี้ เป็นเพราะความเข้าใจคลาดเคลื่อน ตลอดจนถึงกระบวนการเรียนการสอนคนส่วนใหญ่หวังว่าการศึกษจะช่วยให้ "เป็นเจ้านายคน" และมองการศึกษาว่าไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตปัจจุบัน แต่เพื่อประโยชน์สำหรับอนาคต

ในสภาพปัจจุบันที่เราไม่สามารถกำหนด หรือควบคุมความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุและสิ่งต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ ฯลฯ การศึกษาควรจะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้คนมีกระบวนการการกลั่นกรองทางปัญญา เพื่อให้มีภูมิปัญญาที่มั่นคง มีทัศนะรู้จักแยกแยะ

การศึกษาควรช่วยส่งเสริมศักยภาพของปัจเจกชน และของชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องของการพึ่งตนเอง ซึ่งการศึกษากุมิปัญญาชาวบ้านจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องดังกล่าวได้

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (2531) ได้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กับกุมิปัญญาชาวบ้านไว้ พอสรุปได้ดังนี้

1. การศึกษาอย่างเป็นทางการ

1.1. จัดตั้งองค์กรระดับชาติ ทำหน้าที่วางนโยบาย และกำกับทิศทางการพัฒนาการศึกษา โดยไม่ควรกำหนดโดยกลุ่มบุคคลเพียง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มต่างชาติ รัฐ และข้าราชการนักวิชาการ แต่ควรมีปราชญ์ชาวบ้านเข้ามาร่วมด้วย เพื่อจะได้ทราบถึงทรรดนะในการศึกษาและสภาพปัญหาของชุมชน

1.2. ระบบโรงเรียนกับการมีส่วนร่วมของประชาชน การบริหารและการจัดการโรงเรียน จะต้องกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยวิธีการที่เหมาะสม เพราะที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการศึกษามักจะไปพิจารณาผู้มีเงิน มีตำแหน่งและอำนาจในสังคม เช่น ผู้ทรงคุณวุฒิจะมาจากข้าราชการ หรือนักธุรกิจ ซึ่งประสบความล้มเหลวมาโดยตลอด ควรให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วม ซึ่งจะทำให้ได้องค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับท้องถิ่น ซึ่งอาจจะได้มาจากปราชญ์ชาวบ้าน

1.3. สถาบันการศึกษาจะต้องปลูกฝังอุดมการณ์ และจิตสำนึกการพึ่งตนเองให้แก่ผู้เรียนเป็นหลักจะต้องประสานเรื่องราวของหมู่บ้าน โดยเฉพาะด้านปัญหาที่สำคัญๆ ให้เข้ากับบทเรียนและการปฏิบัติจริงทั้งในโรงเรียนและหมู่บ้าน เช่น นำตัวอย่างมาสอน พาไปศึกษาดูงาน เป็นต้น

1.4. การศึกษานอกโรงเรียน ควรเน้นในเรื่องการศึกษาวิจัยปัญหาร่วมกับชาวบ้าน นำมาใช้เป็นบทเรียนและแนวทางในการแก้ปัญหา จัดให้มีให้มีสื่อข้อมูลเกี่ยวกับการหาทางออกด้านต่างๆ ของชาวบ้าน โดยใช้กุมิปัญญาของตนเอง และจัดให้มีการฝึกถ่ายโยงการเรียนรู้ และประสบการณ์จากปราชญ์ชาวบ้านไปสู่ชาวบ้าน

2. การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ โดยประชาชนในท้องถิ่นจัดขึ้น เพื่อแก้ปัญหาในชุมชน ดังนี้

2.1. การสร้างตาข่าย (Network) โยงใยระหว่างชุมชนหมู่บ้าน สถาบัน และบุคคล โดยใช้ความรู้กุมิปัญญาที่มีอยู่ในแต่ละฝ่าย เข้ามาประสานกัน เช่น จากปราชญ์

ชาวบ้าน พระภิกษุ ครู แพทย์ ฯลฯ จะทำให้สร้างผลงานได้ดี พึ่งตนเองได้ เป็นการพัฒนาไปสู่มหาวิทยาลัย ชาวบ้าน

2.2. ส่งเสริมการจัดตั้งและพัฒนาองค์กรพื้นฐานชาวบ้าน ถึงแม้ว่าราชการจะจัดตั้งหน่วยงานต่างๆ ขึ้นมาทั้งในระดับชาติ จังหวัด และท้องถิ่น แต่หน่วยงานเหล่านี้ เป็นที่ทราบกันว่า ยังไม่สามารถผลักดันให้คนส่วนใหญ่มีชีวิตที่ดีขึ้นมากนัก เพราะทั้งหมดนี้เป็นกลไกภายนอก แต่สิ่งที่น่าสนใจที่สุดคือ กลไกชุมชนในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้เป็นองค์กร เพื่อคิดแก้ปัญหาาร่วมกันเน้นบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ รู้จักการแก้ปัญหาและนำไปใช้ได้จริง

2.3. เปิดโอกาสให้บุคคลแสวงหา และพัฒนาภูมิปัญญาอย่างอิสระโดยไม่กีดขวางความพยายามใดๆ ของบุคคลที่จะกำหนดอนาคตและคิปฏิบัติ เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของตน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและกำหนดชีวิตของตนเอง อันจะส่งผลให้ภูมิปัญญาพัฒนาการไปข้างหน้า

2.7. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน

จากแผนพัฒนาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ได้กล่าวถึง การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน ไว้ในนโยบายหลายด้านคือ

นโยบาย 1 การศึกษาพื้นฐานและต่อเนื่อง

มุ่งให้ประชาชนนอกระบบโรงเรียน ได้รับการศึกษาพื้นฐานและต่อเนื่อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการแสวงหาความรู้ การดำรงชีวิต และการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยกำหนดมาตรการการส่งเสริมให้มีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อใช้ในการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น

นโยบาย 2 การศึกษาเพื่อบริการข่าวสารข้อมูล

มุ่งจัดบริการข่าวสารข้อมูลให้ทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ โดยกำหนดมาตรการ ให้มีการวิเคราะห์สภาพของชุมชน และความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ให้ชุมชน และ เอกชน มีส่วนรับผิดชอบในการจัดบริการและเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลของท้องถิ่น

นโยบาย 3 เครือข่ายการเรียนรู้

มุ่งจัดระบบเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต และมีมาตรการที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

นโยบาย 4 การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ

มุ่งจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ให้ประชาชนมีความรู้ความสามารถที่จะตัดสินใจ เลือกช่องทางการประกอบอาชีพที่เหมาะสม โดยกำหนดมาตรการให้คำนึงถึงสภาพปัญหา ความต้องการและโอกาส ในการทำงานที่ต่างกันของประชาชนในพื้นที่ และให้มีการประสานความร่วมมือในการจัดการศึกษาวิชาชีพ ระหว่างองค์กรของรัฐและเอกชน สถานประกอบการ ชุมชน แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น

นโยบาย 5 การศึกษาเพื่อส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

มุ่งประยุกต์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และ เทคโนโลยี ควบคู่ไปกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม กับการดำรงชีพ และการประกอบอาชีพ โดยมีมาตรการให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาพัฒนาให้เข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และ เทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อให้เกิดวิธีการ แนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534)

จากนโยบายที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้ให้ความสำคัญกับการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานที่ตนเองรับผิดชอบอยู่ โดยเฉพาะในนโยบายข้อ 2 เรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ ได้มีการกำหนดมาตรการการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน มาใช้ในงานการศึกษาระบบนอกโรงเรียนอย่างชัดเจน โดยได้มีการจัดทำโครงการส่งเสริม และพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ ไว้ในแผนพัฒนาการศึกษานอกโรงเรียน ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - พ.ศ. 2539)

แนวคิดที่ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้เป็นการเน้นความสำคัญของการใช้แหล่งการเรียนรู้ต่างๆ ที่มีในชุมชน ซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียนได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการจัดโครงการนี้ไว้ว่า

เนื่องจากในปัจจุบันนี้ แต่ละชุมชนจะมีผู้ทรงความรู้ในเรื่องต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ นอกจากนั้น ยังมีเทคนิคที่เป็นเทคโนโลยีใน

ท้องถิ่นในรูปของวิชาการและสิ่งประดิษฐ์ ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้หากนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับปรุง และเสริมสร้างประสิทธิภาพขึ้น จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชน โดยเฉพาะจะประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดหา และสามารถยอมรับมาใช้ในชีวิตประจำวันได้สะดวกกว่าการใช้เทคโนโลยีภายนอกชุมชน ทางกรมการศึกษาออกโรงเรียน จึงได้จัดโครงการส่งเสริม และพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ทางการศึกษาออกโรงเรียนโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ในตำบลและหมู่บ้าน และเพื่อพัฒนาระบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งพัฒนาความรู้ ความเข้าใจของนักวิชาการในชุมชน เพื่อส่งเสริมวิทยากรของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีกิจกรรมคือ

1. จัดศูนย์การเรียนรู้ในตำบล/หมู่บ้าน
2. จัดศูนย์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในระดับจังหวัด
3. การทำนามานุกรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. การประชุมสัมมนาฝึกอบรมนักวิชาการเพื่อดำเนินงานพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น
5. ศึกษา วิจัย ทดลอง เพื่อการประยุกต์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้เหมาะสมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
6. พัฒนาผู้นำชาวบ้านเพื่อการถ่ายทอดและรับวิทยากรในชุมชน

นอกจากการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน มาใช้ในงานการศึกษาในระบบโรงเรียนในเรื่องของเครือข่ายการเรียนรู้แล้ว ยังมีผู้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษาในระบบโรงเรียนไว้ดังนี้ คือ

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ตีลตระกูล (2533) ได้เสนอแนวทางการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษาในระบบโรงเรียนไว้ดังนี้ คือ

1. นำไปเป็นองค์ประกอบของหลักสูตร การจัดการศึกษาหรือจัดการเรียนรู้ในชุมชนหากเราศึกษาค้นคว้า เรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน และนำไปเป็นองค์ประกอบของหลักสูตรการเรียนการสอน ก็จะช่วยทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ในสิ่งที่มีความหมาย มีความสัมพันธ์กับท้องถิ่นมากขึ้น เรียนแล้วสามารถนำไปใช้ประโยชน์กับชีวิตจริง

2. ผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้านผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่างๆ ควรเชิญมาเป็นวิทยากร เพื่อถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์แก่ชนรุ่นหลังหรือผู้สนใจ ความรู้และประสบ-

การณืเหล่านั้น คารมีการบันทึกไว้ด้วยสื่อต่างๆ เพื่ออนุรักษ์ของดีที่มีอยู่ และสามารถเผยแพร่ใน
 แนวกว้างต่อไป

3. นำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ปัญหาที่เกิดจากการอยู่ร่วมกัน
 ปัญหาในด้านสุขภาพอนามัย การรักษาพยาบาล ปัญหาด้านอาชีพ และการผลิต หรือปัญหาอันเกิด
 จากการขาดความสมดุลในธรรมชาติ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เนื้อหากฎมีปัญญารชาวบ้าน
 ครอบคลุมสาระต่างๆในการดำเนินชีวิต คือสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาได้

4. นำไปใช้เพื่อกำหนดนโยบาย และแผนพัฒนาด้านต่างๆ เช่น กระทรวง
 สาธารณสุข กำหนดนโยบายที่จะประยุกต์ใช้แพทย์แผนโบราณ ในงานสาธารณสุขมูลฐาน เรื่อง
 สมุนไพร และหมอตายายกำลังได้รับการส่งเสริมและฟื้นฟู

และในการแบ่งประเภทแหล่งวิทยาการในชุมชนนั้น นฤมล ตันธสุเรศธรรุ
 (2533) ได้จัดให้ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นแหล่งวิทยาการในชุมชนประเภทหนึ่ง โดยได้จัดแบ่งแหล่ง
 วิทยาการประเภทบุคคลไว้ดังนี้ คือ

1. แหล่งวิทยาการในชุมชนประเภทบุคคลที่รับแต่งตั้งเป็นทางการ เช่น กำนัน
 ผู้ใหญ่บ้าน พัฒนาการ ฯลฯ
2. แหล่งวิทยาการในชุมชนประเภทบุคคลที่เป็นตามสถานะและบทบาทในสังคม
 เช่น ครู ผู้นำทางศาสนา ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ฯลฯ
3. แหล่งวิทยาการในชุมชนประเภทบุคคลที่เป็นโดยการอาชีพ เช่น ครู แพทย์
 พยาบาล ตำรวจ ช่างฝีมือต่างๆ เกษตร ฯลฯ
4. แหล่งวิทยาการในชุมชนประเภทบุคคล ที่เป็นโดยความสามารถเฉพาะตัว
 เช่น ศิลปิน ช่างฝีมือ ผู้รู้ ผู้ปฏิบัติที่เรียนรู้ ค้นคว้ามาหรือมีประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ
5. แหล่งวิทยาการในชุมชนประเภทบุคคลที่ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น ผู้รู้
 หรือผู้อาวุโสซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน พระสงฆ์ หมอชาวบ้าน พ่อเพลง แม่เพลง นาย
 หนั่ง ศิลปินพื้นบ้านด้านต่างๆ ทั้งหัตถกรรม จิตรกรรม ดนตรี การละเล่น

กษมา วรารรรถ ณ อุยฺยยา (2533) ได้กล่าวถึง การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ใน การพัฒนาระบบข่าวสารและข้อมูลไว้ดังนี้ คือ

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรตระหนักในความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น สำราจ และทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ในความเป็นมา แนวคิดและกระบวนการของภูมิปัญญาท้องถิ่น และต้องตระหนักถึงลักษณะ เฉพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะมีเงื่อนไขเฉพาะที่ เฉพาะสถานการณ์
2. พัฒนาความรู้ ความเข้าใจของผู้ปฏิบัติในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำงาน
3. เปิดโอกาสและสนับสนุนให้มีการวางแผนกิจกรรมและพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่น เพื่อให้สัมพันธ์กับสภาพปัญหาเฉพาะของแต่ละชุมชน
4. ระดมสรรพกำลังในท้องถิ่น มาร่วมในการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดสถาบัน เครือข่าย กลุ่มบุคคลที่เคยเป็นแกนนำในการพัฒนาในระดับหมู่บ้าน ได้แก่ พระ ครู ผู้นำ ชาวบ้าน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
5. สร้างภูมิคุ้มกันทางปัญญา เพื่อให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์กลั่นกรองเลือกใช้ แนวคิดข่าวสารข้อมูลที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์

นอกจากนั้นแล้ว วิชัย ตันศิริ (2532) ยังได้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้เป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษา ในการบรรยายพิเศษเนื่องในพิธีเปิดการประชุมโครงการผลิตสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษาของศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน เมื่อ วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2532 ไว้ดังนี้

สังคมไทยในสมัยก่อนที่จะมีหนังสือเรียนนั้น จะทำการสอนลูกหลานโดยการใช้อุปกรณ์พื้นบ้าน เช่น สื่อประเพณีที่มีอยู่ในนิทาน คำสอนของพระ ซึ่งอยู่ในประเพณีที่ต้องปฏิบัติ ประเพณี การอยู่ไฟ การแห่กล่อมลูก สื่อต่างๆ เหล่านี้จะแฝงค่านิยมต่างๆเอาไว้ และในการจัดการศึกษาที่ดีนั้นจะต้องเป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมกับระบบพื้นฐาน โครงการเดซีไลฟ์ ก็ใช้วิธีการนี้ โดยการใช้ชุมชนเป็นหลักให้เขาร่วมมือกันคิดแก้ปัญหาของชุมชนและแนวทางแก้ไข โดยใช้ข้อมูลพื้นฐานของเขาเองเป็นพื้นฐานของการศึกษา เรียกว่า Indignous Learning System บางทีก็เรียกว่า การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีวิธีดำเนินการ 2 วิธี คือ

1. นำวิธีการมาใช้ เช่น เอานิทานมาเป็นสื่อ
2. นำความรู้พื้นฐานของประชาชนมาเป็นพื้นฐานในการให้การศึกษา

จากที่ได้มีผู้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษาออก
ระบบโรงเรียน ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้คือ

1. นำมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร
2. นำมาเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้
3. นำมาใช้ในการวางแผนการทำงาน
4. นำมาใช้เป็นสื่อการศึกษา

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาถึงการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการ
ศึกษาระบบโรงเรียน ในด้านต่อไปนี้ คือ

1. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดกิจกรรม คือ การปรับปรุงหลักสูตรเดิมที่มี
อยู่แล้ว หรือการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ คือ การใช้เป็น
องค์ประกอบของหลักสูตร หรือการมีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรและการจัดกิจกรรม
2. การนำมาเป็นวิทยากร คือ การนำมาเป็นวิทยากรในการจัดกิจกรรมการ
เรียนการสอน หรืออาจจะใช้เป็นวิทยากรในการฝึกอบรม
3. การนำมาเป็นสื่อเพื่อการศึกษา คือ การมาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการ
เรียนการสอน หรือใช้เป็นสื่อในการเผยแพร่ความรู้

สาเหตุที่ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ใน 3 ด้านนี้ เนื่อง
มาจากในการจัดกิจกรรมการศึกษาระบบโรงเรียนทั้ง 3 ประเภท เรื่องการพัฒนาหลักสูตร
และการจัดกิจกรรม วิทยากร และสื่อการศึกษา เป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็นสำหรับการดำเนิน
งานการจัดกิจกรรมการศึกษาระบบโรงเรียนอย่างมาก และทางศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน
จังหวัดสามารถที่จะดำเนินการได้ด้วยตนเอง

ตอนที่ 3 การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษาระบบโรงเรียน

3.1. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดกิจกรรม

การจัดการศึกษาเป็นวิถีทางของการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาบุคคลและสังคม
ดังนั้นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องตระหนักว่า กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญเป็น
อย่างยิ่ง และผู้ที่ทำหน้าที่จัดกิจกรรมทางการศึกษา จะต้องเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ มีทักษะ

มีทัศนคติ และค่านิยมในเรื่องนั้นอย่างแท้จริง จึงจะสามารถกำหนดวัตถุประสงค์ กิจกรรม ประสิทธิภาพ ตลอดจนโปรแกรมทางการศึกษา เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนรวมทั้ง สามารถเสนอแนะวิธีการตรวจสอบผล ที่ได้จากการจัดการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ ประสิทธิภาพ กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมทางการศึกษาดังกล่าวเป็นกระบวนการ ของการพัฒนาหลักสูตรนั่นเอง (เพ็ญศรี ทวีสุวรรณ และปราณี สังขะตววรรณ, 2533)

ดังนั้นก่อนที่จะศึกษารายละเอียดของการพัฒนาหลักสูตร ควรทำความเข้าใจ ถึงความหมายของคำว่าหลักสูตรและความสำคัญของหลักสูตรเสียก่อน

3.1.1. ความหมายของหลักสูตร

นักการศึกษาและนักวิชาการ ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้มากมาย เช่น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2508) ได้ให้ความหมายไว้ว่ามาลประกอบการนี้ทั้งหลายที่จัดให้ได้เรียน เนื้อหาวิชา ทัศนคติ แบบพฤติกรรม กิจวัตร สิ่งแวดล้อม ฯลฯ เมื่อประมวลกันเข้าแล้วก็ยังเป็นประสบการณ์ที่ผ่านเข้าไปในการรับรู้ของเด็ก ถือว่าเป็นหลักสูตรทั้งสิ้น

สมิตร คุณานุกร (2523) ได้ให้ความหมายไว้ว่า โครงการให้การ ศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถและคุณลักษณะสอดคล้องกับความมุ่งหมายทางการศึกษาที่กำหนดให้

กัญญา สาธร (2526) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บรรดาประสบการณ์ หรือความพยายามทั้งปวงที่โรงเรียนจัดให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเอง ไปในทิศทางที่โรงเรียนปรารถนา

สมน อมรวิวัฒน์ และสมพงศ์ จิตระดับ (2530) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ข้อกำหนดอันประกอบด้วย หลักการ จุดหมายโครงการเอกสารและวัสดุประกอบหลักสูตร แผนการสอน คู่มือครู หนังสือเรียน แบบฝึกหัด และสื่อการสอนประเภทต่างๆ

ฟิลลิป เชนิค (Phenix, 1958) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการ
วิชาต่าง ๆ สำหรับให้ศึกษา

ฮิลตา ทาบ (Taba, 1962) ได้ให้ความหมายไว้ว่า แผนการ
เรียนรู้ซึ่งประกอบไปด้วยเป้าหมายการเรียนรู้ วัตถุประสงค์เฉพาะเป้าหมาย และวัตถุประสงค์
ที่กำหนดนั้น จะเป็นเครื่องชี้แนวทางการเลือกและจัดเนื้อหาวิธีการเรียนการสอน รวมถึงการ
ประเมินผล

จอห์นสัน (Johnson, 1967) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การเรียนรู้
ต่างๆ ที่คาดหวังไว้ก่อนการสอนและใช้เป็นแนวทางสำหรับการสอน

จากความหมายของหลักสูตรตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น พอจะสรุป
ได้ว่า แนวคิดและความหมายของหลักสูตรนั้นมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1. ความหมายที่แคบ หลักสูตร หมายถึงลักษณะของกระบวนการวิชา
เนื้อหาสาระของวิชา กิจกรรมการเรียนการสอน แผนที่จะยึดเป็นแนวทางปฏิบัติ
2. ความหมายที่กว้าง หลักสูตร หมายถึง มวลประสบการณ์ที่จัดให้
กับผู้เรียน หรือจุดมุ่งหมายของการศึกษา

ดังนั้นพอจะสรุปได้ว่า หลักสูตร หมายถึง มวลประสบการณ์ทั้งหมดที่
ผู้ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาได้จัดให้กับผู้เรียน และทำให้ผู้เรียนสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือ
เกิดการเรียนรู้ขึ้น

3.1.2. องค์ประกอบของหลักสูตร

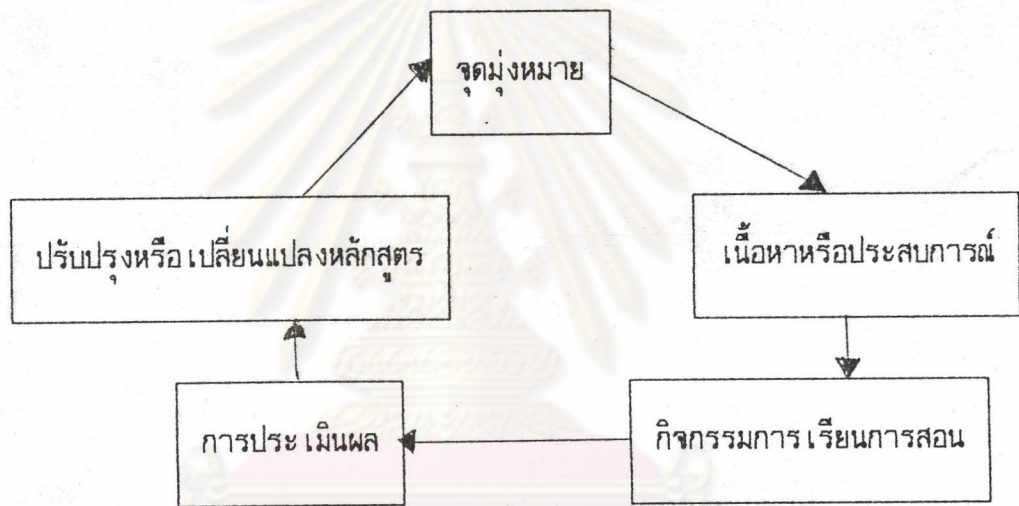
องค์ประกอบของหลักสูตร พบว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะทำให้หลักสูตรมี
ความสมบูรณ์ เพ็ญศรี ทวีสุวรรณและปราณี สังขะตววรรณ (2533) ได้สรุปหลักสำคัญขององค์
ประกอบของหลักสูตรไว้ดังนี้

หลักสูตรจะประกอบด้วย องค์ประกอบ 5 ประการ คือ

1. จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของหลักสูตร
2. เนื้อหาหรือประสบการณ์ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้

3. กิจกรรมทางการเรียนการสอนที่จัดให้กับผู้เรียน
4. การประเมินผลการเรียนการสอน
5. การปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงหลักสูตร

ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 5 ประการดังกล่าวข้างต้น จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังแผนงานต่อไปนี้

3.1.3. ความหมายการพัฒนาหลักสูตร

มีนักการศึกษาที่เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตร ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร ไว้ดังนี้

สมิตรี คุณากร (2523) การพัฒนาหลักสูตร มีขอบเขต รวมถึงการสร้างหลักสูตรใหม่ และการปรับปรุงหลักสูตรที่สร้างขึ้นแล้ว ให้มีความเหมาะสมกับกาลเวลาและสังคม นักการศึกษาไทยมักใช้ คำว่า การพัฒนาหลักสูตร การสร้างหลักสูตร การปรับปรุงหลักสูตร และการยกร่างหลักสูตร

สันต์ อรรถมนำรุง (2527) การสร้างหลักสูตร การวางแผนหลักสูตร และการปรับปรุงหลักสูตร การพัฒนาหลักสูตรนั้น เป็นการปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตรให้ดีขึ้นทั้งระบบ ตั้งแต่จุดมุ่งหมาย การเรียนการสอน การใช้สื่อการเรียนการสอน การวัดผล และการประเมินผล

เสริมศิริ ไชยตร (2528) การสร้าง เปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุง แผนประสบการณ์การเรียนรู้ทั้งหลาย รวมกระบวนการทั้งหมดตั้งแต่การวางแผนพัฒนาการศึกษา วิเคราะห์สภาพต่างๆ ก่อนการสอน แล้วนำมาใช้ในการออกแบบหลักสูตรการสอน การพิจารณา ประเมินผลของหลักสูตรทั้งในระหว่างที่มีการใช้หลักสูตร และหลังจากใช้หลักสูตร การพัฒนาหลักสูตรนั้นจะทำในระดับใดระดับหนึ่งของสิ่งที่เบ้ององค์ประกอบของหลักสูตรก็ได้

สังต์ อุทรานันท์ (2528) การพัฒนา หรือคำในภาษาอังกฤษว่า development มีความหมายที่เด่นชัดอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกหมายถึง ทำให้ดีขึ้น หรือ ทำให้สมบูรณ์ขึ้น และอีกลักษณะหนึ่งหมายถึงทำให้เกิดขึ้น โดยเหตุนี้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรจึงอาจมีความหมายได้ 2 ลักษณะ เช่นเดียวกัน คือ ความหมายแรกหมายถึง การทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นหรือสมบูรณ์ขึ้น และอีกความหมายหนึ่งก็คือ เป็นการสร้างหลักสูตรใหม่ขึ้นมา โดยไม่มีหลักสูตรเดิมเป็นพื้นฐานอยู่เลย

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การปรับปรุงหลักสูตรเดิมที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น หรือการสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพของสังคม การเมือง และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง

3.1.4. กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วย กระบวนการที่สำคัญต่างๆ หลาย กระบวนการตามที่นักการศึกษาทั้งต่างประเทศและภายในประเทศได้กำหนดไว้ ดังนี้

ไทเลอร์ (Tyler, 1950) ได้ตั้งคำถามสำหรับนักพัฒนาหลักสูตร

ไว้ 4 ข้อ คือ

1. มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอะไรบ้างที่โรงเรียนจะต้องจัดให้เด็ก

มุ่งหมาย เหล่านั้น

สอนอย่างมีประสิทธิภาพ

ตามที่กำหนด

7 ขั้นตอน คือ

2. มีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้าง ที่สามารถทำให้บรรลุจุด
3. จะจัดประสบการณ์ทางการศึกษาอย่างไร จึงจะทำให้เกิดการ
4. จะสามารถตัดสินใจได้อย่างไรว่าจุดมุ่งหมาย เหล่านั้น เป็นไป

ทาบ (Taba, 1962) ได้กำหนดขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรไว้

1. สำรวจปัญหาความต้องการและความจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม
2. กำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษา
3. เลือกเนื้อหาวิชาที่จะนำมาสอน
4. จัดลำดับเนื้อหา
5. คัดเลือกประสบการณ์การเรียนรู้
6. จัดประสบการณ์การเรียนรู้
7. กำหนดวิธีประเมินผลและแนวทางปฏิบัติ

สมิทร คุณานุกร (2523) กล่าวถึงขบวนการในการพัฒนาประกอบ
ไปด้วยกิจกรรมหลัก 5 ประการ คือ

1. กำหนดความมุ่งหมายของหลักสูตร
2. การเลือก การจัดเนื้อหาวิชาและประสบการณ์
3. การนำเอาหลักสูตรไปใช้
4. การประเมินผลหลักสูตร
5. การปรับปรุงหลักสูตร

ไว้ดังนี้

สังต์ อุทรานันท์ (2528) ได้จัดลำดับขั้นตอนของการพัฒนาหลักสูตร

1. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน
2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย

3. การคัดเลือกและจัดเนื้อหาสาระ
4. การกำหนดมาตรการวัดและประเมินผล
5. การนำหลักสูตรไปใช้
6. การประเมินผลการใช้หลักสูตร
7. การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

ปราณี สังขะตวาร์ธน์ (2534) ได้กำหนดขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาจากระบบไว้ดังนี้

1. การสำรวจปัญหา ความต้องการและความสนใจของประชากร
2. การเปลี่ยนแปลงข้อมูลให้เป็นเนื้อหาวิชา คือนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ทั้งหมดมาแปลงเป็นเนื้อหาที่ผู้เรียนจะได้เรียนรู้
3. การเตรียมร่างหลักสูตร
4. เตรียมบุคลากรในการดำเนินงาน
5. การนำหลักสูตรไปใช้
6. การประเมินผลหลักสูตร
7. การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

3.1.5. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

ปัจจุบันหลักสูตรที่ใช้กันแพร่หลาย เป็นหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นมาจากส่วนกลาง เป็นหลักสูตรแม่แบบที่ไม่ว่าผู้เรียนจะอยู่ในภาคใดของประเทศ จะเรียนในลักษณะเดียวกันหมด เริ่มตั้งแต่ชื่อรายวิชา คำอธิบายรายวิชา ลักษณะของกิจกรรมการเรียนการสอน เนื้อหาสาระ ตลอดจนวิธีการประเมินผล โดยมีการปรับให้เข้ากับสภาพของท้องถิ่นน้อยมาก ลักษณะส่วนใหญ่ไม่แตกต่างกันเลย ไม่ว่าจะ เป็นหลักสูตรประถมศึกษา มัธยมศึกษา ตลอดจนไปจนกระทั่งระดับอุดมศึกษา

ในระยะที่เริ่มมีการตื่นตัวในการพัฒนาชนบทมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อความเจริญทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยอย่างรวดเร็ว ระบบข่าวสารข้อมูลเอื้อในการถ่ายทอดความเปลี่ยนแปลง ในเขตชนบทต่างๆ เริ่มมีการปรับเปลี่ยนในเรื่องการปรับตัว อาชีพ สังคม สิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นได้จากบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก บริเวณชายฝั่งทางใต้ การจัดการศึกษาจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพที่เปลี่ยนไป หลักสูตรใหม่จำเป็นต้องพัฒนาขึ้นเพื่อที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นๆ ทั้งในเรื่องของการปรับตนในสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปหากการให้การศึกษาเป็นไปในแบบแผนอันเดียวกันในทุกๆ เรื่องแล้ว บุคคลในสังคมไม่สามารถจะแก้ปัญหาในสังคมที่แตกต่างกันได้ ความต้องการทางสังคมก็ต่างกัน ดังนั้น จึงจำเป็นที่ประชากรในท้องถิ่นจะต้องร่วมมือกัน ในการสร้างหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของตนเอง

1. ความหมายของหลักสูตรท้องถิ่น

ปราณี สังฆะตวารรณ (2534) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรท้องถิ่น ไว้ดังต่อไปนี้

หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการหรือเนื้อหาสาระที่จัดให้กับผู้เรียนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ

หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง มวลประสบการณ์ต่างๆ ที่จัดให้กับผู้เรียนในท้องถิ่นหนึ่งท้องถิ่นใดโดยเฉพาะ

หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง แผนหรือโครงการที่จัดให้กับผู้เรียนในท้องถิ่นหนึ่งท้องถิ่นใดโดยเฉพาะ

หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง จุดหมายปลายทางที่เป็นลักษณะที่จะเกิดกับผู้เรียนในท้องถิ่นหนึ่งท้องถิ่นใดโดยเฉพาะ

จากความหมายดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความหมายเหมือนกับความหมายของหลักสูตรกลาง เพียงแต่หลักสูตรท้องถิ่นเป็นหลักสูตรที่จัดทำขึ้น เพื่อสังคมใดสังคมหนึ่งโดยเฉพาะ

2. ลักษณะ เฉพาะของหลักสูตรท้องถิ่น

ปราณี สังขะธารรณ (2534) ได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของหลักสูตรท้องถิ่นไว้ดังต่อไปนี้

1. เป็นหลักสูตร ที่ผู้จัดทำหลักสูตรมาจากบุคลากรในท้องถิ่น
2. เป็นหลักสูตรที่มีความเฉพาะ ใน เรื่องของ เนื้อหาซึ่งมีความสัมพันธ์กับท้องถิ่น
3. เป็นหลักสูตรที่สร้าง ได้ตรงกับหลักการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ได้มากที่สุด
4. หลักสูตรท้องถิ่นแม้ว่าจะ ใช้กับสังคมหนึ่ง โดย เฉพาะ แต่มีได้หมายความว่าหลักสูตรนี้จะสำคัญใน เรื่อง เทคโนโลยี
5. หลักสูตรท้องถิ่น เป็นหลักสูตรที่มีลักษณะที่ยืดหยุ่น ทั้ง เวลา ทั้ง เนื้อหา และกระบวนการสร้าง
6. หลักสูตรท้องถิ่นเป็นหลักสูตร ที่พบว่า เป็นหลักสูตรรายวิชา หรือหลักสูตรระยะสั้น
7. หลักสูตรท้องถิ่นเป็นหลักสูตร ที่เสริมให้หลักสูตรแม่บทอื่นๆ มีความสมบูรณ์ขึ้น

3. การพัฒนาของหลักสูตรท้องถิ่น

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นทำได้ 2 ลักษณะ คือ

1. ปรับจากหลักสูตรท้องถิ่นเดิมที่มีอยู่
2. การจัดสร้างหลักสูตรใหม่

ในประเทศไทยการสร้างหลักสูตรโดยทั่วไปที่เป็นหลักสูตรระดับชาติ คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรจะเป็นองค์กรที่จะพัฒนาอนุมัติ ในส่วนที่เป็นหลักสูตรท้องถิ่น เขตการศึกษา โรงเรียน หน่วยงานเอกชน หรือหน่วยงานของรัฐบาลสามารถจะสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในท้องที่ของตน โดยเสนอให้กับ เขตหรือคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรเพื่อขออนุมัติในการประกาศใช้หลักสูตรรายวิชานั้นๆ หลักสูตรท้องถิ่นบางหลักสูตรก็ไม่จำเป็นต้องอนุมัติ หากหลักสูตรนั้น เป็นหลักสูตรที่ไม่ต้องการวุฒิ

4. ขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

ในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นนั้น ผู้สร้างหลักสูตรจำเป็นต้องดำเนินการเป็นลำดับขั้น เพื่อให้ได้หลักสูตรที่ดีและเป็นประโยชน์ต่อบุคคลและสังคมในท้องถิ่น ปรานี สังฆะตวารรณ (2534) ได้เสนอขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น การศึกษาสภาพปัญหาอาจจะทำได้โดยพิจารณาจากเกณฑ์มาตรฐานที่หน่วยงานต่างๆ กำหนดขึ้นแล้วเปรียบเทียบกับสภาพที่เป็นอยู่จริงในปัจจุบัน และนอกจากพิจารณาสภาพปัญหาแล้วการตั้งความหวังเพื่อพัฒนาสภาพท้องถิ่นให้ดีขึ้น จะเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่เป็นสาเหตุสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

2. กำหนดจุดมุ่งหมายสำหรับหลักสูตรท้องถิ่น เมื่อกำหนดปัญหาและความต้องการได้แล้ว จะต้องกำหนดจุดมุ่งหมายสำหรับหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาและการตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่นนั้น ๆ

3. เลือกเนื้อหาสาระที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ซึ่งจะต้องอาศัยบุคลากรที่เป็นผู้มีประสบการณ์ โดยเฉพาะผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น เนื้อหาที่ใช้ควรจะสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

4. เลือกสื่อและกิจกรรม ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ สื่อมีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่คงทนถาวร เพิ่มความสนใจให้แก่ผู้เรียน และทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังนั้น การเลือกใช้สื่อ ต้องเลือกใช้สื่อที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้นๆ สื่อที่ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนโดยทั่วไปจะเป็นสื่อที่หาได้ง่าย ใกล้เคียง มีความน่าสนใจ และมีประสิทธิภาพ เช่น การใช้ของจริง การใช้หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

5. เขียนเอกสารหลักสูตร เอกสารของหลักสูตรกลาง และหลักสูตรท้องถิ่นมีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ ประกอบด้วยหลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้างหลักสูตร คู่มือการใช้หลักสูตรและคู่มือการวัดและประเมินผลแต่ในบางครั้งในส่วนรายละเอียดจะเรียกชื่อแตกต่างกันไปบ้างก็ได้

6. แนะนำบุคลากรที่เกี่ยวข้อง เมื่อได้เลือกสื่อและกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนเรียบร้อยแล้ว หน่วยงานที่จัดสร้างหลักสูตร ควรจัดอบรมผู้ที่ทำหน้าที่

จัดกิจกรรมการเรียนการสอน และผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีความเข้าใจตรงกันในการนำหลักสูตรไปใช้ ทั้งนี้ เพื่อให้การนำหลักสูตรไปใช้ตรงกับวัตถุประสงค์และ เป้าหมายของหลักสูตร

7. ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยปกติ

หลักสูตรที่สร้างขึ้นแล้ว จะถูกนำมาทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่าง เพื่อตรวจสอบประสิทธิภาพของหลักสูตร การที่ต้องทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่น เพื่อที่จะดูว่าหลักสูตรที่สร้างขึ้นมานั้นมีจุดด้วยจุดเด่นอะไรบ้าง เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขต่อไป

8. ประเมินและปรับปรุงแก้ไข การประเมินผลการใช้หลักสูตร
เป็นขั้นตอนที่สำคัญ เนื่องจากผู้สร้างหลักสูตรจะได้ทราบว่าหลักสูตรนั้นเหมาะสมหรือไม่ ผลที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน ปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้สอนและผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นอย่างไร ข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและข้อบกพร่องที่พบ จะได้นำมาแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้น

5. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในกิจกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียน

การจัดกิจกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียนในปัจจุบันนี้แบ่ง

ออกได้เป็น 3 ด้าน คือ

1. กิจกรรมการศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน
2. กิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพ
3. กิจกรรมการบริการข่าวสารข้อมูล

ซึ่งหลักสูตร สำหรับการจัดกิจกรรมการศึกษาในระบบ

โรงเรียนทั้ง 3 ด้าน อาจจะได้พบได้ในรูปแบบที่เป็นแผนงาน โครงการ กิจกรรม รายวิชา เนื้อหาสาระที่จะใช้สอน ประสบการณ์ต่างๆ หรือจะเป็นผลที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนก็ได้ หลักสูตรท้องถิ่นอาจจะพบว่าบางหลักสูตรจะใช้เวลาในการศึกษามาก บางหลักสูตรอาจใช้เวลาในการศึกษาน้อยก็ได้ (ปราณี สังขะตยารัตน์, 2534)

6. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในกิจกรรมการศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน

การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้ขั้นพื้นฐานของการศึกษาระบบโรงเรียน เป็นการจัดการศึกษาที่จัดให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาคุณภาพ

ชีวิต และผู้เรียนสามารถนำเอาความรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ หลักสูตรประเภทนี้ ได้แก่ หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน หลักสูตรเกี่ยวกับความรู้ทางการจัดการ สำหรับธุรกิจขนาดเล็ก การให้ความรู้เรื่องการทำรางส่งน้ำ การให้ความรู้เรื่องปุ๋ย เป็นต้น หลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้ขั้นพื้นฐาน ที่กล่าวถึงจัดเป็นหลักสูตรเพื่อชีวิตและชุมชนนั่นเอง (ปราณี สังขตชวารธน์, 2534)

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้พื้นฐานของการศึกษา นอกระบบโรงเรียน ทำได้ใน 2 ลักษณะคือ (ปราณี สังขตชวารธน์, 2534)

1. การปรับหลักสูตรแม่บท หรือหลักสูตรระดับชาติบางส่วนให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่น เช่น หลักสูตรที่หน่วยงานของการศึกษานอกโรงเรียนในท้องถิ่นเป็นผู้สร้างขึ้น โดยพัฒนาจากหลักสูตรสายสามัญ ของหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับประถมศึกษา 2531 หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 2536 ในบางส่วนให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่น ทั้งนี้จะใช้สภาพแวดล้อมของท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นฐานความรู้ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้ผู้เรียนมีกระบวนการ "คิดเป็น" และสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตในท้องถิ่นได้

2. การสร้างหลักสูตรใหม่ หน่วยงานของรัฐบาลที่มีใช้กรมการศึกษานอกโรงเรียน และหน่วยงานเอกชนจัดสร้างหลักสูตร เพื่อให้ความรู้ขั้นพื้นฐาน เช่น กรมวิชาการเกษตรจัดหลักสูตร หรือการอบรม เพื่อให้ความรู้พื้นฐานที่จำเป็นต่อชาวชนบท เช่น เรื่องผลกระทบจากการใช้ยาฆ่าแมลง การพัฒนาสวนยางให้เกิดผลผลิตสูงสุด

7. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในกิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพ
หลักสูตรท้องถิ่นในกิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพ เป็นหลักสูตรที่สร้างขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายในการพัฒนาอาชีพ ให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของบุคคลในท้องถิ่น รวมถึงความต้องการของชุมชนในท้องถิ่น การสร้างหลักสูตรขึ้นมาจะต้องคำนึงถึงสภาพของท้องถิ่นในเรื่องทรัพยากร วัฒนธรรม นิยมประเพณี ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ในท้องถิ่นนั้น ผู้ที่ทำหน้าที่ในการพัฒนาหลักสูตรอาชีพท้องถิ่นของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้แก่ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัด ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนภาค

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพทำได้ 2 ลักษณะ
(ปราณี สังขะตววรรณ, 2534)

1. สร้างหลักสูตรอาชีพหลายๆ ประเภทเตรียมไว้ โดยพิจารณาจากแนวโน้มความต้องการของตลาดสภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไป การคาดการณ์ว่าลักษณะของอาชีพที่จะสร้างจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในท้องถิ่น

2. สำรวจสภาพความต้องการของชุมชนหรือท้องถิ่น และความต้องการของบุคคลในท้องถิ่นก่อนแล้ว จึงนำความต้องการนั้นๆ มาสร้างเป็นหลักสูตรอาชีพท้องถิ่น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นประเภทนี้ สามารถจะตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของบุคคลและสังคมในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ในการพัฒนาหลักสูตรวิชาอาชีพสำหรับท้องถิ่นนั้น มุ่งที่จะส่งเสริมให้แต่ละบุคคลในท้องถิ่นคิดเป็น มีความสามารถที่จะมองหาและมองเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพจนสามารถนำไปพัฒนา ให้เกิดการสร้างงานของตนเองหรือสามารถประกอบอาชีพอิสระได้ ทั้งนี้ขึ้นการพัฒนาตนเองของผู้นั้น ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการศึกษาค้นคว้า การฝึกทักษะทางอาชีพ สามารถที่จะนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ รู้จักประยุกต์เทคโนโลยีท้องถิ่นให้เข้ากับเทคโนโลยีร่วมสมัย เพื่อนำมาใช้พัฒนาอาชีพของตนเอง มีทักษะเกี่ยวกับการจัดการตลาด และตระหนักถึงคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ประกอบอาชีพ

8. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในกิจกรรมการศึกษาด้านการบริการ

ข่าวสารข้อมูล

การให้บริการข่าวสารข้อมูล เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ที่จะทำให้เกิดการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต เพราะข่าวสารข้อมูลมีความสำคัญนอกเหนือไปจากเรื่องของปัจจัย 4 ที่เป็นปัจจัยจำเป็นที่สุดของมนุษย์ นอกจากนี้ข่าวสารข้อมูลยังจำเป็นต่อการรับรู้ ในเรื่องของสถานภาพของเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมอีกด้วย

หน่วยงานที่ทำหน้าที่สร้างหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อการให้ข่าวสารข้อมูลนั้น มีทั้งหน่วยงานของรัฐบาลและหน่วยงานของเอกชน หลักสูตรประเภทนี้เป็นกิจกรรมหนึ่งของการจัดการศึกษาทุกหลักสูตรและเป็นกิจกรรมต่อเนื่องหลังเรียน

การกำหนดเนื้อหาที่จะนำมาสร้าง เป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้ให้ ข่าวสารข้อมูลนั้นมีหลากหลาย เช่น การให้ความรู้ในสิ่งที่ เป็นปัญหาของชุมชน เรื่องที่ เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางด้านเศรษฐกิจ สังคม อาชีพ การศึกษา สาธารณสุข ความรู้ที่ได้จากสื่อมวลชน ประเภทต่างๆ เรื่องราวที่หน่วยงานต่างๆกำลังรณรงค์ เนื้อหาเกี่ยวกับความต้องการการร่วมมือ จากชาวบ้าน เพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน กฎหมายชาวบ้านที่ควรรู้ เป็นต้น (ปราณี สังขะตยารรณ, 2534)

ในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้ให้ข่าวสารข้อมูลที่เป็นเพียง การเสนอเนื้อหาและวิธีการที่ช่วยแก้ไขสภาพปัญหา ที่เป็นเรื่องสั้นๆ ขั้นตอนในการสร้างหลักสูตร อาจจะ ไม่จำเป็นต้องมีการตั้งคณะกรรมการหลายคนก็ได้ และขั้นตอนบางขั้นสามารถจะตัดออก ไปได้หากพบว่าไม่มีความจำเป็นที่ต้องกระทำ โดยทั่วไปการมีขั้นตอนในการทำงานที่ชัดเจนนั้น เป็นสิ่งที่ดีต่อผู้สร้างหลักสูตร เพราะสามารถประเมินผลงานที่ปฏิบัติได้สะดวก และมีประสิทธิภาพ มากยิ่งขึ้น (ปราณี สังขะตยารรณ, 2534)

รายละเอียดขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ในกิจกรรมการ ศึกษาในระบบโรงเรียนทั้ง 3 ด้าน คือ การศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน การศึกษาด้านทักษะ อาชีพ การบริการข่าวสารข้อมูลนั้นจะมีขั้นตอนในการดำเนินงานเหมือนกัน คือ

1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น
2. กำหนดจุดมุ่งหมายสำหรับหลักสูตรท้องถิ่น
3. เลือกเนื้อหาสาระที่เหมาะสมกับท้องถิ่น
4. เลือกสื่อและกิจกรรมที่เหมาะสม
5. เขียนเอกสารหลักสูตร
6. อบรมหรือแนะนำบุคลากรเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมต่าง ๆ
7. ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน
8. ประเมินและปรับปรุงหลักสูตร (ปราณี สังขะตยารรณ, 2534)

2534)

จะแตกต่างกันเฉพาะ ในด้านรายละเอียดของแต่ละข้อ เพื่อให้ เหมาะสมกับลักษณะของกิจกรรมการศึกษาในแต่ละด้าน

หลักสูตรท้องถิ่นแต่ละรูปแบบ ไม่สามารถจะแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด เพราะหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้การเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน หลักสูตรท้องถิ่น เพื่อทักษะอาชีพ และหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้บริการข่าวสารข้อมูลของการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น ต่างก็เป็นสิ่งที่บูรณาการอยู่ในหลักสูตรเดียวไม่ได้แยกออกจากกันเป็นส่วนๆ เนื่องจากหลักสูตรของท้องถิ่นต่างก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือเป็นหลักสูตรเพื่อการพัฒนาชีวิตและชุมชนทั้งสิ้น (ปราณี สังขะตยารรณ, 2534)

หลักสูตรท้องถิ่น เป็นหลักสูตรที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น หากได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาของสังคมยุคใหม่ ความก้าวหน้าของข่าวสารข้อมูล ที่มีความรวดเร็ว เสริมด้วยเทคโนโลยีในเรื่องต่างๆ หลักสูตรท้องถิ่นจะเป็นหลักสูตรที่มีความสมบูรณ์ จะทำให้เกิดการพัฒนาเพื่อท้องถิ่นได้สูงสุด เนื่องจากประชาชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพราะหลักสูตรท้องถิ่นช่วยให้เกิดการคิดเป็นเห็นช่องทางและสามารถจะตัดสินใจได้ถูกต้อง ไม่ว่าจะ เป็น เรื่องของการประกอบอาชีพ การอยู่ในสังคมและการปรับตัวในเรื่องต่างๆ (ปราณี สังขะตยารรณ, 2534)

3.2. วิทยากร

วิทยากรเป็นคำค่อนข้างใหม่สำหรับประเทศไทย เริ่มใช้เมื่อประเทศไทยตื่นตัวในการฝึกอบรมและสัมมนาโดยใช้เรียกผู้บรรยายว่าวิทยากร โดยเป็นการให้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศมีการแลกเปลี่ยนบุคลากร ส่งบุคลากรไปทำงานและศึกษาต่อต่างประเทศ ในระยะนี้ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศได้นำคำว่า Resource Person เข้ามาใช้ ในตอนต้นๆ ได้เรียกชื่อเป็นภาษาไทยว่า ผู้บรรยายบ้าง ผู้ให้การอบรมบ้าง ในตอนหลังจึงได้เรียกตามคำภาษาอังกฤษว่า วิทยากร และได้ถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลายในทุกวงการที่มีการฝึกอบรม ต่อมาการอบรมสัมมนาได้ขยายตัวไปยังองค์การต่างๆ ทั้งของรัฐและเอกชนมากขึ้น ได้มีผู้จัดกลุ่มวิทยากรไว้ทำการฝึกอบรมทั้งเป็นอาชีพและสมัครเล่นเป็นจำนวนมาก และแม้ในปัจจุบัน คำว่า วิทยากรก็ยังเป็นคำที่ทันสมัยอยู่ในทุกวงการ

3.2.1. ความหมายของคำว่าวิทยากร

หน่วยศึกษานิเทศน์ส่วนจังหวัด กรมสามัญศึกษา (หน่วยศึกษานิเทศน์ กรมสามัญศึกษา, 2502) ได้ระบุว่าวิทยากร คือ

1. เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของกรมสามัญศึกษา
2. ศึกษานิเทศน์ของกรมสามัญศึกษา
3. ผู้เชี่ยวชาญของสำนักบริหารวิเทศกิจ
4. บุคคลอื่นๆ ที่เห็นสมควร

บุญเลิศ ไพรินทร์ (2534) ได้ให้ความหมายของ วิทยากร ไว้ว่า หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ความสามารถ

ซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นบุคคลนั้น ก็เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ และเป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่ทำให้สามารถเข้าใจสภาพแวดล้อมได้ และรู้จักกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดี ประเวศ วะสี (2530) ได้เสนอรูปแบบของการจัดการศึกษาอบรมชาวบ้านไว้ว่าควรมีหลายรูปแบบ รูปแบบหนึ่งคือเชิญชาวบ้านที่เก่งในเรื่องต่างๆมาเป็นวิทยากร ซึ่งปัจจุบันนี้ชาวบ้านบางคน เป็นวิทยากรทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับประเทศ บางคนขึ้นไปสู่ระหว่างประเทศ ฉะนั้นหากเรามุ่งการศึกษาอบรม ที่มาจากภูมิปัญญาชาวบ้านต่อไปจะมีวิทยากรเป็นแสนคน เพราะ 60,000 หมู่บ้านคงจะได้วิทยากรเป็นแสน ซึ่งคือชุมพลังปัญญาในระดับประเทศ สังคมเองก็เห็นความสำคัญและยกย่องชาวบ้าน

กิจกรรมการศึกษาอบรมนอกกระบวนโรงเรียน เป็นกิจกรรมที่ครอบคลุมเนื้อหาหลายประเภท และจัดในหลายรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและสภาพของท้องถิ่นให้มากที่สุด เพราะฉะนั้นถ้าเรามีผู้เชี่ยวชาญอยู่ในท้องถิ่น เราจะสามารถเชิญบุคคลเหล่านี้มาเป็นผู้สอนหรือวิทยากรได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสอนวิชาชีพ จะทำให้ผู้เรียนได้พบเห็นกับของจริงและการปฏิบัติจริง และถ้าเป็นวิทยากรในท้องถิ่นเอง จะทำให้รู้สภาพปัญหาของคนในท้องถิ่นดี จะสามารถให้ความรู้ในส่วนที่ตรงกับความต้องการ ของกลุ่มเป้าหมายมากขึ้น (สมาลี สังข์ศรี, 2533)

และในขณะนี้ศูนย์ภาคตะวันออกเฉียงใต้มีนโยบายในการสนับสนุนการนำวิทยากรในท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ต่องานการศึกษาอบรมนอกกระบวนโรงเรียน โดยได้มีการจัดการอบรมครูชาวบ้านหรือวิทยากรชาวบ้าน เพื่อที่จะสนับสนุนให้บุคคลเหล่านี้มีความพร้อมในการที่จะเป็นวิทยากรและมีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ที่รู้ดีขึ้น (สุวัฒน์ แก้วสังทอง, สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2536)

3.3. สื่อการศึกษา

3.3.1. ความหมายของสื่อการศึกษา

สื่อ (Media) หมายถึง ตัวกลางที่ใช้ในการสื่อความหมาย เป็นตัวกลางที่ช่วยถ่ายทอดข่าวสาร เนื้อหาสาระ ความรู้ต่างๆ จากผู้ส่งไปสู่ผู้รับ เช่น ถ่ายทอดความรู้จากครูไปสู่นักเรียน ถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลจากรัฐไปสู่ประชาชน (ปรีชา เนาว์เป็นผล และบุญสม นาวานุเคราะห์, 2534)

สื่อที่ใช้ในวงการการศึกษา จะมีชื่อเรียกในหลายลักษณะ เช่น สื่อการศึกษา สื่อการเรียน สื่อการสอนหรือสื่อการเรียนการสอน ซึ่งนักวิชาการศึกษาได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

น้อย ศิริโชติ (2523) สื่อการศึกษา หมายถึง สิ่งที่นำมาใช้เป็นตัวกลางในการส่งข่าวให้สามารถดำเนินการไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

กรมวิชาการ (2525) สื่อการศึกษา หมายถึง เครื่องมือตลอดจนเทคนิคต่างๆ ที่สนับสนุนการเรียนการสอน ได้รับความสนใจของผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจดีขึ้นอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้ความหมายของสื่อการศึกษาไว้ในลักษณะของสื่อการสอน ไว้ดังนี้

สมหญิง กลั่นศิริ (2522) สื่อการสอน หมายถึง วัสดุ เครื่องมือ อุปกรณ์ รวมทั้งวิธีการที่ผู้สอนจะนำไปใช้ในการสอน เพื่อสื่อความหมายใดๆ ที่ผู้สอนประสงค์จะส่งหรือถ่ายทอดไปยังผู้เรียน

ลัดดา ศุขปรีดี (2523) สื่อการสอน หมายถึง ตัวกลางที่ใช้ในกระบวนการเรียนการสอน เพื่อทำให้ครูและนักเรียน เข้าใจสิ่งที่ถ่ายทอดซึ่งกันและกันได้ผลดีตรงตามจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ และคนอื่น ๆ (2523) สื่อการสอน หมายถึง วัสดุสิ้นเปลือง อุปกรณ์ เครื่องมือที่ไม่พungได้ง่าย และวิธีการ กิจกรรมที่ใช้เป็นสื่อกลางให้ผู้สอนสามารถส่งถ่ายความรู้ เจตคติและทักษะไปสู่ผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ไชยยศ เรืองสุวรรณ (2526) สื่อการสอน หมายถึง สิ่งที่ใช้เป็นตัวกลางในกระบวนการจัดการเรียนการสอน หรือการสื่อสารในการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้การเรียนการสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพสมจุดมุ่งหมาย

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ไม่ว่าจะ เป็นความหมายในลักษณะของสื่อการศึกษา หรือสื่อการสอน พอจะสรุปได้ว่า คือสิ่งที่เรานำมาใช้ประโยชน์เพื่อ ให้การเรียนรูของผู้เรียน บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ดังนั้นสื่อการศึกษาสำหรับการศึกษานอกระบบโรงเรียน ก็คือทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ถูกนำมาใช้กิจกรรม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ประชาชนทั่วไปที่อยู่นอกระบบโรงเรียนตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

3.3.2. ความสำคัญของสื่อการศึกษา

สื่อการศึกษา นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับวงการการศึกษา และสำหรับสังคมทั่วไป เนื่องจากสื่อการศึกษา เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด เผยแพร่ความรู้ ความคิดศิลปวิทยา เทคโนโลยี ความชำนาญ วัฒนธรรม จากครูผู้ให้ความรู้หรือจากผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ชำนาญการไปยังนักศึกษาผู้เรียน และประชาชนทั่วไป ทั้งในเมืองและในชนบท การใช้สื่อการศึกษาที่เหมาะสม และกว้างขวาง อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้สามารถขยายโอกาสทางการศึกษาในด้านต่างๆให้ทั่วถึงยิ่งขึ้น และสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้รวดเร็วขึ้น (ศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา, 2531)

นักการศึกษา ได้กล่าวถึงความสำคัญและคุณค่าของสื่อการศึกษาไว้หลายท่าน ดังนี้

นิพนธ์ ศุภปริติ (2521) ได้กล่าวถึงคุณค่าของสื่อการศึกษาไว้ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

คุณค่าทางด้านวิชาการ สื่อการศึกษาทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง มีผลการเรียนที่ดีกว่าการไม่ใช้สื่อการศึกษา ผู้เรียนจะเข้าใจความหมายได้กว้างขวาง

ส่งเสริมความคิดและการแก้ปัญหา ให้ประสบการณ์ที่เป็นจริง ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนที่ถูกต้อง จดจำเรื่องราวต่าง ๆ ได้มาก และจำได้นาน รวมทั้งช่วยเพิ่มทักษะในการเรียนรู้ด้วย

คุณค่าทางจิตวิทยา สื่อการศึกษาทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจต้องการ เรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ทำให้มีมโนทัศน์ที่ถูกต้องทำให้ผู้เรียนเกิดความพอใจ

คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ สื่อการศึกษาทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้มากและ รวดเร็วเป็นการประหยัดเวลา ประหยัดพลังงานและสามารถเอาชนะข้อจำกัดเกี่ยวกับสถานที่ เวลา และระยะทางได้

เดล (Dele, 1969) ได้กล่าวถึงคุณค่าของสื่อการศึกษาไว้ว่า สื่อ การศึกษาสามารถส่งเสริมความเข้าใจอันดี ส่งเสริมความเห็นอกเห็นใจกันระหว่างผู้เรียนทำให้ ผู้เรียนเปลี่ยนพฤติกรรมตามที่ประสงค์ เห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหาวิชาที่เรียน ว่าตรงกับความต้องการของตนหรือไม่ เป็นผลทำให้เกิดแรงจูงใจในการเรียนรู้มากขึ้น นอกจากนี้สื่อการศึกษา ยังให้ประสบการณ์แปลกๆ แก่ผู้เรียน ทำให้การเรียนรู้มีความหมาย ผู้เรียนมีสติปัญญาแตกต่างกัน จะเข้าใจเนื้อหาวิชาเช่นเดียวกัน สื่อการศึกษาเร้าใจให้ผู้เรียนนำเอาความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ อย่างมีความหมายทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ที่สมบูรณ์ สามารถจำได้แม่นยำรวดเร็ว เกิด ความคิดที่กระฉ่างแจ้วแจ้วและเป็นระเบียบ

อีริคสัน (Erickson, 1971) ได้กล่าวถึงคุณค่าของสื่อการศึกษา ไว้ว่า สื่อการศึกษาช่วยจัดเสริมประสบการณ์ของผู้เรียน ช่วยทำให้เนื้อหาในการเรียนมีความ หมายต่อชีวิตผู้เรียน ช่วยให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์ที่พึงปรารถนา ผู้เรียนสามารถประกอบกิจกรรมที่ แตกต่างกันอย่างอิสระและทำให้ผู้สอนสามารถปฏิบัติงานได้อย่างรวดเร็วและถูกต้องเพิ่มขึ้น

เพาเวลล์ (Powell, 1975) ได้กล่าวถึงคุณค่าของสื่อการศึกษา ไว้ว่า สื่อการศึกษา ทำให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงาน ผู้เรียนมีความสนใจในบทเรียน เป็นเวลานาน สามารถแสดงความหมายของความสัมพันธ์ในการเรียนได้อย่างชัดเจนและยังช่วย เปลี่ยนทัศนคติหรือสร้างทัศนคติที่ถูกต้องให้กับผู้เรียน นอกจากนี้ยังช่วยยกระดับความเชื่อถือ และการนำตนเองให้มีมาตรฐานสูงขึ้น

วิททิช และชูลเลอร์ (Wittich and Schuller, 1993)

ได้สรุปงานวิจัยที่เกี่ยวกับคุณค่าของสื่อการศึกษาไว้ว่า นักการศึกษาได้ทำการวิจัยพบว่า สื่อการศึกษานั้นถ้าได้มีการวางแผนอย่างเหมาะสมเกี่ยวกับวิธีการ และสถานที่ที่ใช้ จะทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้ความเข้าใจและความคิดรวบยอด ทั้งนี้โดยการวิเคราะห์ตามแผนและวัตถุประสงค์ที่วางไว้ สื่อเกี่ยวกับเสียงช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนตามวัตถุประสงค์

จากคุณค่าของสื่อการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า สื่อการศึกษามีความสำคัญต่อการจัดการศึกษา หรือการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ให้แก่ผู้เรียนในทุก ระดับและทุกวัย และยังสามารถเพิ่มช่วงความสนใจ การสร้างและเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การพัฒนาทางความคิด ตลอดจนสามารถทำให้ผลการเรียนรู้ของผู้เรียนมีความคงทนถาวร และทำให้การดำเนินการเรียนการสอนที่มีความยุ่งยาก กลับเป็นการเรียนการสอนที่ง่าย และทำให้เห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป ที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนั้นสื่อการศึกษาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการดำเนินการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

3.3.3. ประเภทของสื่อการศึกษา

สื่อการศึกษาแบ่งออกเป็นหลายประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะพิจารณาแยกประเภทนั้นในลักษณะใด เช่น ลักษณะความเป็นรูปธรรมและนามธรรม ลักษณะการทำงาน ลักษณะการใช้งาน ตลอดจนการพิจารณาคุณสมบัติของสื่อการศึกษาด้านอื่นๆ อีก และนักการศึกษาได้แบ่งประเภทของสื่อไว้ดังนี้

ลัดดา ศุขปริดี (2523) แบ่งสื่อการศึกษาออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. สื่อประเภทวัสดุ แบ่งออกเป็นวัสดุที่เสนอความรู้ได้ด้วยวัสดุเอง เช่น แบบเรียน ของจริง ของจำลอง รูปภาพ แผนภูมิ แผนที่ ป้ายนิเทศ และวัสดุที่ไม่สามารถเสนอความรู้ได้ด้วยตัววัสดุเอง ต้องอาศัยเครื่องช่วยในการเสนอความรู้ เช่น ฟิล์ม ภาพยนตร์ แผ่นสไลด์ แถบบันทึกเสียง แถบบันทึกภาพ รายการวิทยุ รายการวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น

2. สื่อประเภทเครื่องมือ เป็นสื่อที่ไม่มีเนื้อหาความรู้ในตัวเครื่องมือเอง แต่เป็นตัวกลางสำหรับถ่ายทอดความรู้จากวัสดุไปยังผู้เรียน เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องฉายสไลด์ เครื่องบันทึกเสียง เครื่องบันทึกภาพ วิทยุกระจายเสียง วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น

3. สื่อประเภทเทคนิคและวิธีการ ตัวกลางในขบวนการถ่ายทอดความรู้ไม่จำเป็นต้องใช้วัสดุ และเครื่องมือเสมอไป แต่ยังสามารถใช้เทคนิคและวิธีการต่างๆ ควบคู่กันไป เพื่อช่วยให้การเรียนรู้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพได้ เทคนิควิธีการต่างๆ เช่น การแสดง การสาธิต การศึกษานอกสถานที่ และรวมถึงเทคนิควิธีการในการเสนอความรู้ด้วยวัสดุและเครื่องมือด้วย

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ (2523) ได้จัดแบ่งสื่อการศึกษาออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. วัสดุ จำพวกสิ่งเปลี่ยนแปลงได้ เช่น วัสดุ ภาพถ่าย फिल्मภาพยนตร์ फिल्मภาพสไลด์ เป็นต้น

2. อุปกรณ์ หรือเครื่องมือ เช่น กระดานดำ เครื่องฉายภาพทึบแสง เครื่องฉายสไลด์ เป็นต้น

3. กระบวนการและวิธีการ ได้แก่ การจัดระบบ การสาธิต การทดลอง เกม กิจกรรมต่างๆ เป็นต้น

ไชยยศ เรืองสุวรรณ (2526) ได้จัดแบ่งสื่อการศึกษาตามรูปร่างของสื่อได้ 4 ลักษณะ คือ

1. สื่อประเภทเครื่องมือ เป็นสื่อที่ได้มาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เช่น เครื่องฉายต่างๆ เครื่องเสียง เครื่องรับวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น

2. สื่อประเภทวัสดุ หมายถึง สื่อที่เป็นผลผลิตมาจากวิทยาศาสตร์ เป็นวัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น แผนที่ แผนภูมิ फिल्म แผ่นโปร่งใส เป็นต้น

3. สื่อประเภทวิชาการ หมายถึง สื่อประเภทเทคนิค ระบบ กระบวนการต่างๆ เช่น การสาธิต การศึกษานอกสถานที่ การทดลอง นิทรรศการ เป็นต้น

4. สื่อประสม หมายถึง การนำสื่อประเภทต่างๆ ทั้งเป็นเครื่องมือวัสดุ และวิธีการมาใช้ร่วมกันอย่างมีความสัมพันธ์กัน ในลักษณะที่สื่อแต่ละอย่างส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน เช่น บทเรียน โปรแกรม ชุดการสอน เป็นต้น

เพอร์ซิวัล และเอลลิ่งตัน (Percival and Ellington, 1984)

ได้จัดแบ่งสื่อการศึกษาตามลักษณะที่สื่อั้นๆ ปรากฏออกมาได้ 3 ประเภท คือ

1. สื่อที่ไม่ต้องฉาย เช่น กระดานชอล์ค หรือกระดานดำ ป้ายสำลี่ป้ายแม่เหล็ก ป้ายติดฝาผนัง ภาพพลิก หุ่นจำลอง เป็นต้น
2. สื่อที่ต้องฉาย เช่น สไลด์ फिल्मสตริป ภาพโปรังใส ภาพยนตร์วิทยุโทรทัศน์
3. สื่อที่เกี่ยวกับเสียง เช่น เครื่องและแถบบันทึกเสียง เครื่องเล่นพร้อมแผ่นเสียง เครื่องรับพร้อมรายการวิทยุกระจายเสียง เป็นต้น

รัตนาน พุ่มไพศาล (2534) ได้จัดแบ่งสื่อการศึกษานอกกระบวนโรงเรียนเป็น 6 ประเภท คือ

1. สื่อโสตทัศน์ คือ สื่อที่สัมผัสได้ด้วย การได้ยินและเห็นด้วยตา โดยไม่ออกอากาศ ได้แก่ फिल्म แผ่นโปรังใส สไลด์ फिल्मสตริป ภาพยนตร์ วิดีทัศน์ เทปเสียง หุ่นจำลอง การศึกษานอกสถานที่ การจัดนิทรรศการ การจัดสถานการณ์จำลอง เป็นต้น
2. สื่อสิ่งพิมพ์ คือ สื่อที่ใช้ติดต่อสื่อสาร ทำความเข้าใจกันด้วยภาษาเขียน โดยใช้วัสดุกระดาษพิมพ์ออกมาพร้อมกันเพื่อแจกจ่ายให้ผู้อ่านครวละหลายๆ ได้แก่ หนังสือเสริมการอ่าน แผ่นพับ โปสเตอร์ หนังสือพิมพ์ฝาผนัง สื่อในรูปของเกม
3. สื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ เป็นการใช้อยู่ที่เรียกว่า สื่อประสมซึ่งเป็นการนำเอาสื่อหลายอย่างมาใช้ร่วมกัน และถือว่าเป็นแหล่งวิทยาการที่สมบูรณ์แบบแหล่งหนึ่ง ซึ่งได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ หอกระจายข่าว
4. สื่อคอมพิวเตอร์ เป็นการนำเครื่องจักรอิเล็กทรอนิกส์ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ทำงานแทนมนุษย์ มาใช้เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้ เป็นการโต้ตอบกันระหว่างผู้เรียนกับเครื่องคอมพิวเตอร์
5. สื่อพื้นบ้าน เป็นรูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลหรือในระหว่างกลุ่มคน สื่อพื้นบ้าน มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สื่อประเพณี ซึ่งได้แก่ เพลงพื้นบ้านละครพื้นบ้าน และการละเล่นที่เปิดโอกาสให้มีการสนทนาวิสาสะ ตลอดจนประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ

6. ชุดฝึกอบรม เป็นสื่อที่พัฒนาขึ้นเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษานอกระบบ ซึ่งมีกิจกรรมที่เอื้อต่อการขยายโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายได้รับความรู้จากการอบรมด้วยตนเอง ชุดฝึกอบรมจะเป็นสื่อประสม มีจุดมุ่งหมายเฉพาะเรื่องและเบ็ดเสร็จในตัวเอง

จากการพิจารณาประเภทของสื่อการศึกษา ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า การจัดแบ่งประเภทของสื่อการศึกษานั้นขึ้นอยู่กับพิจารณาองค์ประกอบด้านต่างๆ ของสื่อเป็นข้อกำหนดและประเภทของสื่อการศึกษาที่นำมาใช้ในการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ สื่อโสตทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ สื่อคอมพิวเตอร์ สื่อพื้นบ้าน ชุดฝึกอบรม ซึ่งการจัดแบ่งสื่อนี้ เป็นการแบ่งตามจุดมุ่งหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนและแบ่งตามลักษณะการใช้สอย

สื่อการศึกษากับภูมิปัญญาชาวบ้าน

ในการแบ่งประเภทสื่อการศึกษา สำหรับงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นได้จัดให้ เพลงพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน ประเพณีและพิธีกรรมตลอดจนการแต่งกายเป็นสื่อการศึกษาและเครื่องใช้ต่างๆ ประเภทหนึ่ง ซึ่งก็คือสื่อพื้นบ้านนั่นเอง และสิ่งที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น เรานับว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านประเภทหนึ่ง

ในปัจจุบันนี้กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้หันมาให้ความสนใจกับการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้มากขึ้น เนื่องจากได้เล็งเห็นว่า สื่อพื้นบ้านนั้นสามารถที่จะสื่อสารให้ชาวบ้านเข้าใจได้เป็นอย่างดี

สื่อพื้นบ้าน เป็นการบันเทิงและเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ง่าย เพราะมีลักษณะคล้ายกันกับนักเรียนที่ได้ฟังครูสอนในห้องเรียนต่างกันแต่เพียงสื่อพื้นบ้านไม่ได้เน้นการให้ความรู้เป็นหลัก แต่เน้นความสนุกสนานมากกว่า นอกจากนั้นสื่อพื้นบ้าน ยังเป็นการแสดงค่านิยม และวิถีชีวิตของประชาชนระดับพื้นฐานของชาติ นอกเหนือไปจากการให้ข่าวสาร ดังนั้น เราอาจให้ข่าวสารที่เป็นค่านิยม และวิถีชีวิตที่เหมาะสมกว่าเดิมแก่ชุมชนได้ ด้วยเหตุที่สื่อพื้นบ้านน่าสนใจกว่าการบรรยายหรือประชุมชี้แจง ดังนั้นสาระสำคัญในการ

พัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนนั้น เราอาจสอดแทรกลงในสื่อพื้นบ้านที่ชาวบ้านคุ้นเคย และชื่นชอบ ทั้งนี้เนื่องจากสื่อพื้นบ้านนั้น มักใช้ภาษาถิ่นทำให้สามารถที่จะเข้าถึงชุมชนได้เป็นอย่างดี (สุรพล วิรุฬกรักษ์, 2532)

จากคุณสมบัติของสื่อพื้นบ้านดังกล่าว จะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ในอดีตแล้วในสมัยที่การศึกษาและการอ่านเขียนยังไม่แพร่หลาย การอบรมสั่งสอนคนในสังคมจะสอดแทรกไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้านต่างๆ นั้นเอง สื่อพื้นบ้าน เช่น นิทาน จะชี้ให้เห็นค่านิยมของสังคม เพลงกล่อมเด็ก ภาษิตชาวบ้าน บทร้องเล่นของเด็ก จะมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นความถูกต้องในการประพฤติ ปฏิบัติตน สอนให้เข้าใจบทสวด ทศนคติปลูกฝังจริยธรรม หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นการฝึกฝนความชำนาญให้ผู้ปฏิบัติฝึกให้ใช้ความคิด ประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมก็ช่วยในด้านความคิดสร้างสรรค์ของผู้ปฏิบัติ ความรู้ทางดาราศาสตร์ แพทยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ล้วนแต่มีพื้นฐานความเชื่อ มาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในเรื่องของสมุนไพรรักษาโรค ยากกลางบ้าน และความรู้เรื่องดวงดาวต่างๆ ทั้งสิ้น (นงมูล ตันธสุรเศรษฐ์, 2534)

แต่เดิมศิลปินพื้นบ้านได้เคยนำสื่อพื้นบ้านต่างๆ ที่ตนถนัดมาใช้ในการบอกข่าว เผยแพร่ความคิด ความเชื่อกันมาแล้ว และในปัจจุบันสื่อพื้นบ้านได้รับความสนใจในการใช้เป็นสื่อเพื่อการเผยแพร่ข่าวสาร เพราะการที่นักพัฒนาได้เข้าไปคลุกคลีกับชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างจริงจัง ทำให้เห็นว่า สื่อพื้นบ้านมีบทบาทในการเผยแพร่สารสนเทศ ให้ความรู้และเข้าใจถึงจิตใจประชาชนอย่างมาก ในบางท้องถิ่นสื่อมวลชนที่ทันสมัย เช่น วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และภาพยนตร์ ก็ไม่อาจเข้าไปทดแทนสื่อเหล่านี้ได้ อย่างน้อยก็ในเรื่องของความเชื่อทางศาสนา จารีตประเพณี จริยธรรม และคุณค่าทางสังคม (จุมพล รอดคำดี และคนอื่น ๆ, ม.ป.ป.) ในโครงการรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือของกรมการศึกษานอกโรงเรียนได้มีการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการประชาสัมพันธ์ และใช้เป็นสื่อการสอน ซึ่งการนำมาใช้นั้นประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี (นงมูล ตันธสุรเศรษฐ์, 2534)

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า การนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นสามารถนำมาใช้ได้ 3 ลักษณะ คือ

1. ใช้เป็นสื่อในการเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ
2. ใช้เป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์

3. ใช้เป็นสื่อในกิจกรรมการเรียนการสอน

และในปัจจุบันนี้ มีการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นอย่างมาก ทั้งในลักษณะการใช้โดยการสอดแทรกในการเล่น การฝึกเจ้าหน้าที่ขึ้นเล่นเอง การใช้ประกอบวีดิทัศน์เพื่อเผยแพร่ข่าวสารข้อมูล การประชาสัมพันธ์ และในด้านการเพิ่มพูนทักษะอาชีพให้กับชาวบ้านในชุมชนนั้น

กล้า สมตระกูล (2531) ได้กล่าวถึงผลสรุปของงานวิจัยในเรื่องความเป็นไปได้ในการนำสื่อพื้นบ้านของไทยมาใช้ประโยชน์ในการวางแผนการจัดการศึกษาตลอดชีวิตไว้ว่า การนำสื่อพื้นบ้าน มาใช้ในงานการศึกษานอกระบบของไทยนั้น สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทย โดยเฉพาะในสังคมชนบท ซึ่งยังด้อยโอกาสทางการเรียนรู้มาก และคนในชนบทถือว่าการเรียนในห้องเรียนเป็นรูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมกับเด็กมากกว่า จึงไม่ยากที่จะสมัครเรียนเป็นชั้นเรียน โดยเฉพาะที่ต้องใช้เวลาเรียนนานๆ แต่จะพอใจมากหากจะได้เรียนรู้โดยวิถีธรรมชาติของสังคมไทย เช่น การเรียน หรือการรับข้อมูลข่าวสาร จากวิทยุ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ โดยเฉพาะสื่อบันเทิงชนิดต่างๆ โดยอยากให้อันบันเทิงเหล่านั้น สอดแทรกความรู้ที่เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันให้มากขึ้น จะทำให้ได้รับประโยชน์ทั้งสองด้าน และสามารถที่จะจัดให้เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ต่อเนื่องในรูปแบบของ "การศึกษาตลอดชีวิต" ที่ดีได้ ผู้แสดงสื่อบันเทิงส่วนใหญ่ยินดีให้ความร่วมมือ ในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารด้วยการสอดแทรกเนื้อหาที่เป็นความรู้ในการแสดงของตน แต่ที่ไม่ค่อยได้สอดแทรกความรู้ในการแสดงของตน เนื่องจากยอมรับว่าตนเองมีระดับการศึกษาต่ำ จึงไม่ทราบว่าควรจะสอดแทรกเนื้อหาที่เหมาะสมอย่างไร จึงอยากให้มีการร่วมมือระหว่างหน่วยราชการ และสื่อบันเทิง เพื่อพัฒนาเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ต่อไปโดยไม่คิดมูลค่า ซึ่งความร่วมมือดังกล่าว คาดว่าจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานรัฐบาลที่มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาออกโรงเรียน ที่จะจัดการศึกษาตลอดชีวิตได้กว้างขวาง ต่อเนื่องครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายได้มากขึ้น ประหยัดค่าใช้จ่ายเป็นอย่างมากสำหรับผู้แสดงสื่อบันเทิงก็สามารถพัฒนาการแสดงของตน ให้เหมาะสมกับกาลสมัย ตรงกับความสนใจของผู้ชม และสำหรับผู้ชมที่เป็นกลุ่มเป้าหมายนอกโรงเรียน ก็สามารถแสวงหาความรู้ และมีข้อมูลข่าวสารประกอบการตัดสินใจในปัญหาชีวิตประจำวันได้มากขึ้น โดยไม่เสียเวลาในการนั่งชมสื่อบันเทิงแต่เพียงด้านเดียว

ศิริพรรณ สายหงษ์ (2531) ได้เสนอแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้
ในงานการศึกษาในระบบโรงเรียนไว้ดังนี้

1. ทำโครงการทดลองใช้สื่อพื้นบ้าน เพื่อศึกษาวิจัยความเป็นไปได้ ในแง่ของการ
ถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ที่ต้องการให้เกิดความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติ
2. ถ้าผลการวิจัยปรากฏว่ามีความเป็นไปได้ ในการใช้สื่อพื้นบ้านกับประชาชนจึง
นำมาใช้ในงานประจำ
3. การนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในงานประจำ ควรมีการศึกษาลักษณะ เฉพาะของ
ประชาชนกลุ่มเป้าหมาย และ เลือกใช้ประเภทของสื่อพื้นบ้านให้สอดคล้องกับความสนใจของ
กลุ่มเป้าหมาย
4. การนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในงานประจำ น่าจะทำได้โดยสอดแทรกเนื้อหาความรู้
ไปกับคณะหมอลำ คณะลิเก ลำตัด เพลงพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งวิธีนี้ทางผู้รับผิดชอบจะต้องประสาน
งานของความร่วมมือกับเจ้าของคณะสื่อพื้นบ้านทั้งหลาย ให้นำเนื้อหาความรู้ข่าวสารข้อมูล
ต่างๆ สอดแทรกไปในการแสดงด้วย

เนื่องจากสื่อพื้นบ้านมีลักษณะ เฉพาะ ที่แตกต่างจากสื่ออื่นๆ ที่ใช้ในการศึกษาใน
ระบบโรงเรียน ทั้งนี้เพราะสื่อประเภทนี้เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีมานานแล้ว การนำสื่อพื้น
บ้าน มาใช้ในการศึกษาในระบบโรงเรียน จึงมีวิธีการเตรียมและการใช้ประโยชน์ที่แตกต่าง
ไปจากสื่อประเภทอื่นๆ สื่อพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชนต่างๆ สามารถสอดแทรกนำเอาแนวคิดของ
การให้การศึกษาในระบบโรงเรียน เข้าไปได้ แต่ทั้งนี้จะต้องถือเอาความสำคัญของสื่อพื้นบ้าน
เป็นหลัก พยายามประยุกต์และปรับกิจกรรมการศึกษาในระบบให้สอดคล้องกับสื่อพื้นบ้านให้
มากที่สุด เพื่อคงความเป็นความ เอกลักษณะของสื่อพื้นบ้านไว้

สภาพของภาคตะวันออก

ภาคตะวันออก ประกอบด้วย จังหวัดจันทบุรี ตราด ระยอง ฉะเชิงเทรา ชลบุรี
นครนายก สมุทรปราการ ปราจีนบุรี ในปัจจุบันบริเวณนี้กำลังได้รับการพัฒนาให้เป็นเมือง
อุตสาหกรรม ซึ่งจะเห็นได้จากโครงการจัดสร้างเขตนิคมอุตสาหกรรมในจังหวัดต่างๆ โดย
เฉพาะอย่างยิ่ง โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือที่รู้จักกันในนาม อีสเทิร์นซีบอร์ด
(Eastern Seaboard Development Program) ซึ่งโครงการนี้เป็นโครงการเป็นที่ได้รับ

การคาดหมายว่า จะเป็นโครงการที่จะทำให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ และโครงการนี้จะทำให้สามารถกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจจากกรุงเทพฯ ไปสู่ภูมิภาคได้ และจะทำให้มีการกระจายรายได้ไปสู่คนในชนบทได้มากขึ้น

เมื่อมีการพัฒนาย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น และเกิดผลกระทบหลายประการ ต่อประชาชนในเขตพื้นที่เป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการศึกษา จากการศึกษาสภาพทั่วไปเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งสรุปได้ว่า (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2529)

ด้านเศรษฐกิจโดยส่วนรวมจะเปลี่ยนจากเกษตรกรรมมาเป็นอุตสาหกรรม มีการย้ายถิ่นของแรงงานเกิดขึ้น มีความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้

ด้านสังคม วัฒนธรรม จะมีการเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยม ไปเป็นค่านิยมสมัยใหม่ วัฒนธรรมดั้งเดิมในชนบทจะถูกละเลย ซึ่งทั้งหมดเป็นผลมาจากที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ แต่เพียงอย่างเดียว การพัฒนาที่คึกคัก ควรจะเป็นการพัฒนาเทคโนโลยี ไปพร้อมกับการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้วางนโยบาย ในการพัฒนา โดยให้ความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านวัฒนธรรม ให้มีการสนับสนุนการเรียนรู้ การประยุกต์ใช้ และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมกันมาในทุกๆ ด้าน ให้สามารถคงอยู่และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทยและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

ด้านสิ่งแวดล้อม โครงการพัฒนาจะทำให้เกิดผลเสีย ต่อสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ มากกว่าผลดี ผลเสียจะเกิดขึ้นกับคุณภาพของผิวดิน น้ำใต้ดิน อากาศ เสียง กลิ่นและธรณีวิทยา เนื่องจากอุตสาหกรรมต่างๆ ก่อให้เกิดมลพิษ

จากข้อมูลของสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ตามที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า

ผลกระทบของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรม จะมีผลต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม ในพื้นที่ ทั้งด้านบวกและด้านลบ ผลทางด้านบวกจะเกิดขึ้นในเรื่องของการเกิดเมืองและคุณภาพ

ประชากรในเขตชุมชนเมือง ซึ่งจะโยงไปถึงรูปแบบการปกครองท้องถิ่น แบบแผนการใช้ชีวิต ในชุมชนเมืองตลอดจนการเกิดทัศนคติและค่านิยมสมัยใหม่ ในการทำงาน ในด้านการปกครอง ท้องถิ่น ผลทางด้านลบเกิดขึ้นจากสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ และสภาพทางนิเวศวิทยาจะถูกทำลาย และได้รับผลเสียจากโครงการอุตสาหกรรมค่อนข้างมาก ในด้านความเชื่อ และค่านิยมทางศาสนาเปลี่ยนแปลงไป คนจะขาดความมั่นคงทางจิตใจ วัฒนธรรมดั้งเดิมจะถูกทำลายลง คนจะยอมเชื่อตามค่านิยมสมัยใหม่ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2529)

ถึงแม้ว่าสภาพสังคมบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก จะเปลี่ยนไปสู่สังคมเมือง หรือสังคมอุตสาหกรรม แต่เป็นเพียงแต่ในเขตที่อยู่ในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกเท่านั้น พื้นที่ที่อยู่นอกเหนือโครงการ ก็ยังคงสภาพเป็นสังคมชนบทอยู่ตามเดิม ดังนั้นในการพัฒนาที่สมบูรณ์แบบ ควรมีการพัฒนาสังคมทั้งสองประเภทควบคู่กันไป ในขณะที่เราพัฒนาเทคโนโลยีให้ก้าวหน้าขึ้นในสังคมเมือง เราก็ควรจะพยายามพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมให้กับสภาพสังคมชนบทด้วย เพื่อให้เกิดความสมดุลซึ่งกันและกันพร้อมกันนั้นเราก็ควรประยุกต์สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ และควรอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามไว้ เพราะสิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ รวมทั้งก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคมได้เป็นอย่างดี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษา

จากการศึกษาเอกสารพบว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำภูมิปัญญาชาวบ้านกับงานการศึกษานั้นมีน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำวิจัยเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นไม่มีเลย งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านกับงานการศึกษาที่รวบรวมได้มีดังนี้

อังกุล สมตะเนย์ (2535) ได้ทำการศึกษา เรื่อง สภาพและปัญหา การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดคณะกรรมการ

การประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี เก็บข้อมูลโดยการใช้แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง และศึกษาจากเอกสาร ประชากรกลุ่มตัวอย่าง คือ ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน ครูวิชาการโรงเรียน ผลการวิจัยพบว่า ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน ครูวิชาการโรงเรียน ส่วนใหญ่เห็นด้วย และได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร ในลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน หรือกิจกรรมเสริม ด้วยวิธีการเชิญเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือหรือช่างเทคนิคชาวบ้าน มาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร สำหรับปัญหาในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรนั้น ศึกษานิเทศก์ผู้บริหารโรงเรียนครูวิชาการ มีปัญหาเกี่ยวกับด้านงบประมาณสนับสนุนไม่เพียงพอ ไม่ได้รับการสนับสนุนด้านนโยบาย และการนิเทศติดตามผล ตลอดจนไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านและการพัฒนาหลักสูตร

จากการที่ได้ศึกษาเอกสาร แนวความคิด และงานวิจัยต่าง ๆ นั้น พบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของไทย ดังนั้นจึงควรจะมีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ามามีส่วนในการจัดการศึกษาในทุกๆ ระดับ และทุกประเภท เพื่อที่จะได้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น และควรจะมีการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน ไปพร้อมๆ กับการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะในภาคตะวันออก เป็นภาคที่มีโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งเป็นการเน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นหลัก โดยเกือบจะทอดทิ้งภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ได้กำหนดแนวทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ไว้ โดยให้ความสำคัญด้านวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีมาตรการว่าให้มีการสนับสนุน การเรียนรู้ การประยุกต์ใช้ และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมกันมาในทุกๆ ด้านให้สามารถคงอยู่และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชีวิต และความเป็นอยู่ ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในฐานะที่ศึกษานิเทศก์ในระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาที่ใกล้ชิดกับประชาชน และต้องจัดให้สอดคล้องกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่น ดังนั้นการที่จะศึกษาให้เข้าใจถึงเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านได้อย่างแท้จริง แล้วนำมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ต่องานการศึกษาในระบบโรงเรียนจะเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านจะมีการกระจายกันอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ มากมาย ดังนั้นถ้าเรานำมาปรับใช้ได้จะเกิด

ประโยชน์มากมาย และจะทำให้สามารถจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ และตรงกับความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น ทำให้ไม่มีการเสียนงบประมาณไปโดยเปล่าประโยชน์ และจะเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นต่อไปและประกอบกับยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาและวิจัย ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยจึงได้สนใจที่จะศึกษาและทำการวิจัยในเรื่องการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออก ในปัจจุบันนี้จากสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ได้เริ่มที่จะลดบทบาทและหมดความสำคัญลง ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะรวบรวมภูมิปัญญาชาวบ้านทั้งหมด ในภาคตะวันออกที่หน่วยงานแต่ละหน่วยงานได้จัดเก็บรวบรวมไว้ เพื่อที่จะได้เก็บรวบรวมไว้เป็นหลักฐาน และนำมาแยกเป็นหมวดหมู่ ตามที่ได้แบ่งไว้ในงานวิจัยครั้งนี้ โดยได้จัดแบ่งเป็น 9 ประเภท คือ 1. ด้านคติ ความเชื่อ 2. ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี 3. ด้านเกษตรพื้นฐาน 4. ด้านสิ่งแวดล้อม 5. ด้านสวัสดิการชุมชน 6. ด้านการรักษาพื้นบ้าน 7. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน 8. ด้านศิลปพื้นบ้าน 9. ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน และผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน ลักษณะกิจกรรมของงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน ผู้วิจัยได้ยึดการแบ่งประเภทจากการแบ่งของกรมการศึกษานอกโรงเรียน โดยได้จัดแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1. กิจกรรมการศึกษาด้านความรู้พื้นฐาน 2. กิจกรรมการศึกษาด้านการทักษะอาชีพ 3. กิจกรรมการบริการข่าวสารข้อมูล โดยการนำมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตร และการจัดกิจกรรม การนำมาเป็นวิทยากร การนำมาเป็นสื่อเพื่อการศึกษา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย